

NOTES BIOGRÀFIQUES I BIBLIOGRÀFIQUES SOBRE PERE COROMINES,¹ per Joan Coromines²

Pere Coromines nasqué el 6 de maig de 1870, en una casa del carrer d'En Robador (antic barri de Raval), on els seus pares, Domingo Coromines i Frexanet, i Maria Montanya i Mercader, fills de l'Alt Empordà, nada ella a Llers el 1837, i ell a Biure el 1830, havien posat una carnisseria. Tots dos eren fadrísters i, en casar-se, s'havien instal·lat a Barcelona.³ El seu pare, de més a més, era «finisseur» de pianos a la casa Lerch: les peces eren fabricades a l'estranger però les ensamblaven i «finien» el piano a Barcelona. Sobre tots dos hi ha moltes dades biogràfiques i caracterològiques a *Les presons imaginàries* i a *La vida austera*, que ací no repetim ni extractarem. En conclusió es tracta de dos espills de virtut i de voluntat, personalitats humanes dotades de gran laboriositat, sentit pràctic de la vida i intens amor als fills. Els en sobrevisqueren dos: ell i Alfons, l'únic que ell veié, més vell que ell de cinc anys, home de cor i de negocis, a qui els seus pares no pogueren dar gaire carrera, també molt intel·ligent però de poca salut i de voluntat menys acerada que ell. La personalitat dels pares, que en el fons restaren noblement pagesos tota la vida, havia tingut menys camp per desenrotllar-se: més eixuta i impetuosa la d'ell, més completa la d'ella, amb més comprensió per als altres i un cert sentit poètic i pregon de l'existència.

Es conserva un assaig autobiogràfic de la seva infància, unes vint-i-cinc quartilles, *Mare, avui faig deu anys*, clarivalent però vibrant d'emoció i de tendres memòries, que ell havia escrit per intercalar-lo entre les meditacions filosòfiques de *Jardins de Sant Pol*, en el pla primitiu d'aquesta obra, i que per desgràcia ha aparegut massa tard per imprimir-lo en aquest llibre [*Obres completes* de Pere Coromines]. Per ell i més encara per diversos articles i «entrevius», escrits per aquell temps, i per converses amb ell, ens consta el que segueix. Anà a estudi a l'escola de barri La Galera dirigida pel mestre Montoya, home de prou talent, que acabà ajudant molt a la decisió dels seus pares de fer-

1. Extret de les *Obres completes* de Pere Coromines (Selecta, 1972), pp. 33-72.

2. He d'advertir en primer lloc que les notes següents estan concebudes molt més com una mera cronologia, amb bibliografia, que com un assaig biogràfic. Les fonts principals són les cartes que es conserven, els seus dietaris, alguns articles seus de caràcter més o menys autobiogràfic i diversos passatges de les seves obres; tot això amb alguns records meus i dels meus germans. Pel que fa a la bibliografia, m'interessa de fer constar que no conté ni de bon tros indicació de tots els escrits que guardem d'ell, però sí de la gran majoria dels que semblen, encara avui, dignes de publicació; tanmateix cuito a indicar que encara n'hi ha molts més que per un o altre concepte conserven algun interès. N'he deixat fets anàlisis, que restaran sempre, mentre visquem els descendents, a disposició dels investigadors; els originals encara inèdits han estat copiats acuradament a màquina i arxivats ordenadament.

Ningú no cerqui, doncs, en aquest escrit ni un treball de lectura amena ni una veritable biografia. El paper de biògraf no m'hauria escaigut a mi. En canvi era el meu deure de no callar als lectors i a la crítica cap de les dades d'algun relleu que he pogut reunir sobre la seva vida i la seva obra.

Es preveu l'edició d'unes obres completes en castellà, que compendran molts més treballs que els publicats en els seus dos volums castellans de 1918 i 1930 (i potser inclourien com a apèndix els pocs treballs originals en francès).

3. Cf. Notes genealògiques impreses a la p. 1.627 i les biogràfiques dels seus pares a la p. 927 de les *Obres Completes* de Pere Coromines.

lo estudiar, a desgrat de la manca de recursos. Amb els nois del carrer feia titelles i teatre amb figures mogudes per un filferro, i amb parlaments imitats de versos i històries, que troba no pas en llibres —que no en tenien— sinó en revistes que ells compraven a barrisc per embolicar la carn venuda. El 1879 en surt ja un «drama», que els seus pares li van esquinçar.

1880. Compon una oda a *La batalla del Bruc*, i el 1881 una poesia, *Les aventures d'un cavall de cartró*, que llegeix en una societat recreativa, i la hi premien regalant-li una novel·la. Les poesies no agradaren al seu mestre però el mogueren a ensenyar-li de fer versos correctes i ben tallats. Hi adquirí tal destresa que es feren quasi innombrables; també compongué ja una novel·la romàntica, que els pares li feren estripar: amb raó, comentà un dia.

1883. En els exàmens a l'escola, el mestre el posa en el lloc d'honor.⁴ Llavors degué començar els estudis de batxillerat, durant els quals seguí fent poesies de comanda per als condeixebles, o en ocasió d'alguna classe. Amb una d'elles cridà l'atenció del seu catedràtic de Retòrica, Clemente Cortejón (l'autor de la valuosa edició comentada del Quixot), que des de llavors curà personalment de completar la seva educació literària, i més endavant li encomanà la tria de mostres poètiques per enriquir les del seu llibre de text: per això li regalà Cortejón una menuda edició d'Horaci, relíquia que guardem encara.

1886. Li premien en un certamen de Girona una *Oda a Cervantes* en castellà; però en català s'imprimeix una *Oda a les festes escolars*, en el periòdic *La Universidad*, publicat pels estudiants i redactat en gran part per ell.

Es conserva sencer i inèdit un quadern autògraf amb una seixantena de poesies d'aquells anys, triades per ell (també un altre de curt i més antic). Poesia romàntica i seriosa (*Lo cant del desterrat*, etc.), també humorística (*Afanys d'un de la goma*): molt ingenu tot i quasi la meitat en la nostra llengua, però més en castellà; hi ha així mateix quatre versions de Heine al català, que no manquen d'algun mèrit literari, encara que no siguin directes. Els altres poemes catalans són, quasi per meitat, patriòtics i lírico-amorosos. Aquest quadern, *Aplech* —firmat *Blancaflor*, pseudònim que ell usava—, va precedir d'un pròleg d'ell al seu amic Josep Payà, estudiant i versaire, on precisa la data d'alguns d'ells, entre desembre de 1886 i 1888.

Ingressà a l'Associació General d'Estudiants i més tard, en fundar-la Valentí Almirall (segurament el Constantí Clavell de *Pigmalió*), passà a l'Associació Escolar Catalanista. A l'una i a l'altra, mena una campanya en pro del caràcter laic de la Universitat de Barcelona: estudiants i professors estan dividits entre els partidaris de la «Universitat Literària» i els de la «Universidad Católica», i ell escriu articles i discursos a favor d'aquella.

1888. En aquest any se celebraren a Barcelona dues festes dels Jocs Florals, la dels liberals, pel maig com sempre, i la del «Perllongament» (amb assistència de la reina i el cap del Govern), a la tardor, organitzada pels conservadors; el jovent universitari seguí en gran part la campanya d'Almirall, Frederic Soler i Apel·les Mestres contra la darrera, i Coromines concorregué a la primera amb versos, però ni llavors ni en la resta de la vida no fou mai premiat en uns Jocs Florals. També en aquest any col·laborava en el setmanari *La Academia*, d'estudiants liberals, i d'allí datava la seva coneixença amb Joan Moles i Ormella, que també hi col·laborava i que més tard ajudà Sunyol i els regidors catalanistes a fer-lo entrar a l'Ajuntament.

4. Vegeu *La vida austera, Obres completes* de Pere Coromines, p. 680a.

1889-1890. Cursa ja l'assignatura de Dret romà de la llicenciatura de Lleis. Gabriel Alomar, llavors company d'estudis, hi era també, i li recordava (en una carta de 7-VII-1907) el crit de «fora!» que hi llançà contra un discurs reaccionari de l'inculte catedràtic Jaumar.

Per als anys 1885-1895 pot suplir l'escassetat de dates i dades l'article autobiogràfic que publicà a *La Revista Blanca* de Madrid l'1-I-1903, i que escurcem aquí en estil telegràfic: «Empecé escribiendo malos versos en catalán y castellano: había día que despachaba trescientas líneas cortas. Todo lo estudiaba para hacer los versos mejor, y así desde la asignatura de Retórica y Poética (del Instituto) empecé a ser un buen estudiante. Me ha servido principalmente como disciplina y gimnasia intelectual: nunca tuve ninguna afición a mis estudios de abogado. La Exposición Universal de 1888 influyó en mí poderosamente: sacudida violenta de cosmopolitismo; desde entonces empecé a formar parte de sociedades catalanistas liberales, hasta que entré en la Universidad. Mis padres no creían mucho en mi aptitud: si tuviese un solo suspenso tendría que dejar la carrera. En la Universidad me sublevó el necio ambiente reaccionario. Hubo mitins, la policía entró en el claustro y en una batalla me hirieron en la cabeza; a consecuencia de estas algaradas entré en un círculo político y perdí en propagandas huera cuatro años de mi juventud. Al darme cuenta del tiempo perdido, me entró una furia por el estudio. Hubo mes que leí veinticuatro tomos. Concebí un odio feroz por la política, y las lecturas de cuestiones sociales me llevaron a frecuentar los círculos obreros, donde di algunas conferencias. Lo demás [Montjuïc] ya lo sabes. Cuando tenía quince años leí la *República* de Platón, que no me impresionó mucho; más tarde me he entusiasmado con los *Diálogos socráticos* y sobre todo con la *Muerte de Sócrates*. Uno de los que más han influido en mí, ha sido Carlyle: sus *Héroes*; Schopenhauer me restituyó al arte. La impresión que me produjeron Ibsen y Tolstoi no ha persistido; Victor Hugo no me ha satisfecho nunca.⁵ Cuando vuelvo a leer a Goethe y a Shakespeare encuentro que lo dicen todo. Mucho tiempo leyendo las *Confesiones* de San Agustín: buscaba la fe religiosa y no la encontré. Las *Máximas* de Epicteto es de lo que me ha impresionado más. No he leído a Nietzsche hasta hace poco: me ha gustado más como poeta que como filósofo. Y ahora me dedico a estudiar los economistas: me gustan mucho Roscher y Harold Rogers.»

És clar que en una revista literària de to popular poc podia parlar de la gran majoria d'aquelles vintenes de volums. De què eren? Amb lletra de cap a 1893-1895 es conserven d'ell una munió de cèdules, tretes sobretot de llibres de Sociologia i Criminalitat (Tarde, Garofalo, Le Bon, Liégeois, Sighele, Adam, Ferri, Schopenhauer, Nordau... i per sobre de tots Lombroso, obres publicades de 1880 a 1895) i encara més d'Economia i Finances: les escrivia llavors generalment en castellà però ja n'hi ha algunes de catalanes.

1893-94. És redactor de *La República* de Barcelona, on publica articles sota el pseudònim *El Moro Muza*, sovint d'influència nietzscheana, com «La mentira humanitària» (uns 1.200 mots): «Maleïm la mort dels ideals humanitaris, però reconeguem-ho quan siguin morts i no hi persistim hipòcrites ni llagrimosos.»

1895. Entra a formar part del grup de «L'Avenç»: Jaume Massó i Torrents, Joaquim Cases i Carbó, Joan Maragall, Pompeu Fabra, Alexandre

5. Cal esperar fins molt més tard, en la seva carta sobre el Museu Carnavalet, que extractem [a *Obres completes* de Pere Corominas] entre les de 1927, per veure-li'n parlar amb simpatia.

Cortada, Jaume Brossa, Ignasi Iglésies, etc. Especialment activa és la seva acció dins la colla «Foc Nou», de caire modernista i idees avançades, on amb els dos darrers i ell concorrien Bernardo Rodríguez Serra, Roca i Cupull, Celestí Galceran i Ramon Sempau. Es reunien cada vespre el 1896 en un banc del final de la Gran Via.⁶ Altres intel·lectuals amics de Coromines en restaven fora: ell mateix ens conta que quan s'hi acostava Amadeu Vives trencaven de conversa. I això que tant Vives com la seva muller, Montserrat, figuraven entre els seus amics íntims des de molt abans de casar-se, el 6-IV-1895, i ho restaren fins a la mort.

ELS ANYS DE MONTJUÏC

16-IV-1896. La colla «Foc Nou» organitza la representació dels *Espectres* d'Ibsen, traduït per Pompeu Fabra, en el Teatre Olimpo: Jaume Brossa, Ignasi Iglésies i Elvira Fremont hi feren els papers principals, i ell hi donà una conferència sobre la personalitat de l'autor. Nit de gran ressonància, ideològica i literària, a la qual assistí el tot Barcelona, i que ell commemorà amb una conferència a l'Ateneu trenta-dos anys més tard. Altrament no fou l'única, car els elements llibertaris representaren *Nora* en el Círcol Barcelonès, i ell també hi llegí una conferència (publicada en el butlletí d'una societat obrera, que no hem pogut identificar: Coromines l'enviava a Unamuno junt amb un altre article sobre Ibsen publicat a *La Renaixença*, carta del 31-V-1896).

La policia va detenir-lo per primera vegada a l'abril o maig d'aquest any, per haver anat, amb Enric Morera i uns estudiants cubans, a rebentar una representació patrioter i anti-cubana.⁷

Mentrestant, en acabar la llicenciatura en Dret, ell s'havia emprès una campanya per a la instrucció dels proletaris; això el dugué a donar un cicle de conferències de cultura general en el Centre de Carreters del carrer d'En Jupí, que obtingueren considerable eco en els medis obrers de Barcelona. La major part dels habituals del Centre professaven «les ideies», expressió vaga d'un ideal avançat, més o menys revolucionari, de matís generalment anarquista; però es marcaven entre ells dos grups, entre els quals no existia més nexa que una ampla fraternitat i una aversió comuna a l'organització injusta i cruel de la societat d'aquell temps, mancada de tota previsió social per al pobre, el vell, la viuda, l'orfe, i molt privada de sentiments de solidaritat humana: un grup pacífic d'adherents platònics, amb vagues ànsies culturals i redemptores, i un grup revolucionari que anava des dels anarquistes sectaris fins als agitadors obreristes i organitzadors de vagues.

Pere Coromines pertanyia als primers i simpatitzava amb els segons, si bé amb poc contacte amb ells; es pot sospitar que entre els concurrents al Centre hi hagués fins i tot algun terrorista, si bé d'això no hi havia proves ni indicis certs; no cal dir que amb aquests no tingué mai cap concomitància ni simpatia, car també rebutjava l'adhesió a l'anarquisme sectari per platònic que fos, i els sectaris anarquistes el miraven a ell i els altres intel·lectuals amb més menyspreu i commiseració que simpatia: entre els sectaris figuraven Anselmo Lorenzo i Frederic Montseny (*Urales*), sense contactes tampoc amb els

6. Per a més informació biogràfica d'aquest període i sobre aquesta colla, vegeu la interviu publicada per Miquel Duran de València a *La Veu de Catalunya*, 28-VI-1928.

7. Cf. *Obres completes* de Pere Coromines, p. 1.618b.

terroristes i no obstant adherits a la secta política: Lorenzo no solament repudiava el tirat filosòfic, cultural i catalanista de Coromines sinó que l'atacà obertament, dins *La Revista Blanca*, quan l'escriptor hagué d'establir-se a Madrid, com a «desviador» de l'obrerisme cap a finalitats culturals i patriòtiques. Altrament aquest és el moment en què les tendències anarquitzants estan de moda entre els intel·lectuals de pertot —elements anarcoides es descobreixen no sols en Ibsen, Nietzsche i Tolstoi, sinó en Maragall, Unamuno i molts pensadors catòlics— i són totpoderoses entre els obrers catalans; per a qui volgués influir damunt d'ells la tria era solament entre pacifisme filosòfic anarquitzant, i anarquisme internacionalista i sovint nihilista o àdhuc terrorista. Coromines volia realment apartar-los d'aquest tot guiant-los en aquell, i aconseguí en bona part els seus propòsits, però per a això hagué d'entrar en col·laboració amb un grup d'obrers pensadors, tipògrafs i dirigents obreristes, i amb ells fundà la revista *Ciencia Social*, en la qual convivia amb Jaume Brossa i Anselmo Lorenzo, i per a la qual va aconseguir la col·laboració d'Unamuno, Dorado Montero, i altres doctrinaris no catalans.

Amb Miguel de Unamuno coincidí Coromines en una hàbil reintroducció de la idea de pàtria en aquell ambient, fins llavors tirànicament dominat per la ideologia internacionalista a ultrança: els articles «La crisis del patriotismo» d'aquell i «El amor patrio» del pensador català s'hi publicaren simultàniament (març 1896); i hi guanyaven terreny, car en el número de juny més de la meitat del text era de llur grup i el matis «internacionalista», en el fons al servei de l'estranger, començava a esfumar-se. Amb Brossa coincideix ell en una adhesió parcial a les idees dels trimardeurs: «societat no-remunerativa» deia Coromines (carta de Brossa a Unamuno, 29-I-1897), en la qual el producte del treball serà abandonat com una secreció del goig del treballar, un cop fruit (aclariria ell mateix);⁸ en aquest sentit és acceptable la classificació amb el grup francès dels trimardeurs (Augustin Hamon, Jacques Sautarel, etc.), indicada per Hurtado en les seves memòries, grup partidari d'una organització econòmica més o menys socialitzant però no comunista; adhesió més ideològica que disciplinada, però netament catalanista, en el cas de Coromines, més internacionalitzant i amb més vel·leïtats organitzadores en el cas de Brossa.

En això, el 7-VI-1896 sobrevé l'atemptat: un desconegut llança una bomba al pas de la processó de Corpus en el carrer de Canvis Nous. Aviat comença una violenta i indiscriminada campanya governativa de repressió contra els anarquistes i tots els obreristes, tant polítics com intel·lectuals, i amb caràcter més marcadament terrorista que el moviment que pretenia reprimir. El 26 d'agost ja hi havia més de dos-cents presos (carta de Brossa a Unamuno, 26-VIII-1896) —molts per a la Barcelona d'aquell temps— i seguiren les detencions, però amb més verí contra els intel·lectuals platònics que contra els agitadors i els adherits a la secta: Tarrida del Màrmol era alliberat al cap d'un mes (potser hi ajudà el seu parentiu amb una marquesa), Lorenzo no fou mai sotmès a tortures, físiques ni morals, i també se li tornà la llibertat i fins se li permeté tot seguit escriure en la premsa.

18-VIII. Pere Coromines és detingut i conduït a les presons militars.

20-VIII. Conducció del pres, emmanillat amb un altre, al Castell de Montjuïc, a través de la ciutat i muntanya amunt, sota la pluja (*Les presons imaginàries*, cap. 3), episodi que arrencava a Vicente Medina el seu «Montjuich, Montjuich, pavoroso castillo» (*Sin rumbo*, p. 57). Es posa en marxa el Procés de

8. Cf. *Les presons imaginàries*, *Obres completes* de Pere Coromines, p. 900b.

Montjuïc, al qual es dóna caràcter sumari. Un equip de nou botxins, comandat pel tristament famós Narciso Portas, s'alterna en interminables sessions nocturnes d'«interrogació contínua» i horrenes tortures, fins a aconseguir falses acusacions. Un jutge, Enrique Marzo, es presta a muntar, amb aquesta base, un procés, en el qual el fiscal demana penes de mort per a una llista de vint-i-quatre innocents, en la qual Pere Coromines figurava amb el número deu.

Els seus amics temeren tot seguit que hi havia el propòsit de complir-ho, i es posaren en moviment els més valents i addictes, entre els quals figuraven Eduard Fontserè, Emili Riu, Ricard Jànsens, David Ferrer i Amadeu Hurtado; més inesperadament hi ajuden alguns homes de dreta: el degà Vilasseca, Maluquer, Duran i Bas. Davant l'ambient de terror que l'aparell repressiu està creant a Barcelona, intenten obrar sobre els polítics i intel·lectuals de Madrid. Les gestions fallen per alguns costats (carta evasiva del catedràtic Cortejón, 1-IX-1896) però no per altres: Gumersindo de Azcárate, Joaquín Costa, Fernando González, Nicolás Salmerón, Miguel de Unamuno, i fins José Canalejas (el futur paladí de la Mancomunitat), de qui Riu no es fiava (9-IX) ja dóna notícies i s'interessa el 19-IX; «perderemos un gran compañero», clama Rodríguez Serra a Unamuno el 12-IX, tant que aquest acabà traslladant-se a Madrid per remoure-ho tot.

Ell no ha perdut ni un dia la serenitat i és el qui més ha contribuït a la defensa, confonent els acusadors i jutges amb contra-preguntes, passant d'un calabós a l'altre amb l'ajuda secreta de nobles soldats, per donar instruccions als companys de presó, trobant canals secrets per enviar papers a l'exterior sense censura; en fi ell ajudà hàbilment a aguantar la moral dels presos amb lectures, ensenyança improvisada, i per tots els mètodes; llegim el que escrivia més tard en una curiosa interviu «Els nostres homes i la taula»: «De fer l'arròs, en vaig aprendre a Montjuïc. A la quadra d'artilleria del “principal” (un dels pisos subterranis del castell) érem setze presos, i ens fèiem dur de la cantina grans cassolades de vianda; una vegada vam poder fer fonedissa una cassola i d'allí endavant cada dos o tres dies ens fèiem l'arròs» (*La Nau*, 25-II-1928). Es conserva d'ell una llibreta autògrafa de comptes, dia per dia, dels diners pagats a la cantina del Castell, des del 28-VIII fins a Nadal de 1896. En cinc o sis d'aquests dies el menjar pagat per ell costa de vuit a nou vegades més que els altres dies: evidentment devia ser ell el qui en tot o en part pagava aquestes arrossades amb l'excusa que ell sabia fer tan bé un arròs.

No calia menys, car els tenen incomunicats, en tètrics calabossos, i des del primer dia la incomunicació durava encara el 28-I-1897. De la carta del seu germà Alfons a Unamuno, que ens ho fa saber: (a l'exterior) «la reserva del sumario no impedía formular extensas “revelaciones” que iban minando la duda de que Pedro tuviese participación en tan odioso delito: así se hizo el vacío a nuestro alrededor... por un juez rodeado del mayor secreto y empuñando un decreto de encarcelamiento amenazador para el que osara hablar fuerte». Els coratjosos, però, no reculen, i «cuando se elevó la causa a plenario leí un telegrama de *La Publicidad*, transmitiendo el interés con que Usted (don Miguel) se hacía eco de la inocencia de Pedro, haciendo llegar este eco hasta el Jefe del Gobierno».

Per fi han trobat l'home que els calia, el capità defensor Francesc Ricart (de qui es pot veure una commovedora semblança a *Les presons imaginàries*),⁹ que en realitat fou el principal defensor i animador de tots els presos.

9. Vegeu *Les presons imaginàries, Obres completes* de Pere Coromines, p. 890.

L'assessoraven Hurtado (vegeu-ne les memòries) i altres juristes i amics. I se celebra el Consell de Guerra en els darrers dies de l'any. En el moment decisiu, el president del tribunal intenta encara imposar la ficció passant per damunt de la prova d'interrogació dels acusadors, però un altre coratjós oficial, el capità Pérez Lozano, dóna la cara exigint que la prova es realitzi, i aquesta determina l'ensorrament de tota la trama: tots els acusadors reconeixen unànimes que les declaracions els foren arrencades amb horribles tortures. Malgrat tot es dicten moltes sentències de mort i condemnen l'escriptor a vuit anys de presidi. La reacció d'ell i els defensors és immediata; Coromines renya generosament els seus en les cartes d'aquells dies perquè pensen massa a salvar-li la vida i no prou a arruïnar la infàmia del procés sencer, atacant-lo per la base.

I ja abans de reveure el defensor redacta, amb vera perícia jurídica i amb data del 21-XII-1896, una valenta i documentada instància al ministre de la Guerra demanant la revisió de la causa davant el Tribunal Suprem de Guerra. Conservem la minuta autògrafa, i en dono breus extrets: «No hemos menester ningún valor cívico para hacer pública tan grave denuncia, cuando por nuestra situación de presos no podemos sustraernos a la acción de la justicia: oyéronla antes que nosotros, y serán sin duda firmes escudos nuestros en este punto, multitud de dignos militares, esclavos todos de su honor de caballeros. Allí estaban... cuando Francisco Callís, José Molas, Antonio Nogués, Sebastián Sunyé, y aun Luis Mas, a pesar de su estado patológico,¹⁰ declararon que sus confesiones eran falsas, que las hicieron rendidos por el hambre, la sed, el cansancio y el sueño, después de recibir innumerables azotes, de sentir magullados sus testículos, de llevar días enteros la mordaza y las esposas, que hincaban en los músculos sus piezas de hierro, y aun de sentir alguno sus carnes quemadas con hierros candentes, como lo atestigua todavía en su epidermis la mácula del fuego.»¹¹ I més avall, al demanar que posi els màrtirs fora de l'abast dels nou botxins, dóna el nom i l'assenyalament complet de tots nou: fins i tot hi ha el lloc de naixença (per cert que ni un sol dels nou no era català). I conclou audaçment: «Por la circunstancia de haber sido absueltos sin duda muchos de nosotros por el Consejo de Guerra, demostramos que un nuevo sumario no perturba la serenidad de nuestra inocencia.» El que demostrava era la intrepidesa del qui, amb l'esperança de salvar els pobres condemnats a mort, enviava això, que més que súplica era una requisitòria, trobant-se encara ell mateix en mans del tirànic governador del Castell i dels nou botxins denunciats.

En definitiva li costà car, com veurem. Segueixo analitzant la correspondència, i en particular la sostinguda pels dos germans amb Unamuno:

20-II-1897. «...No obstante estar terminado el proceso y haber manifestado el hijo (del gobernador de Montjuïc) que “contra lo que se creía era Corominas inocente”, aún tenga que sentarse mi hermano en el suelo...» Davant del clam unànime d'injustícia intervé, en efecte, el Tribunal Suprem de Guerra, però allí les coses no es presenten gaire millor, i com que els fiscals del Tribunal demanen ara per a ell encara una desena d'anys de presidi, David Ferrer i Ricard Jànsens —ens informa la carta del 25-III— han sortit cap a Madrid, on ja treballen sobretot Azcárate i Matías Barrio y Mier. I dins el Castell hom s'aferrissa sobretot contra l'escriptor amb tota mena de turments morals: des de

10. Es recordarà el capítol de *Les presons imaginàries* on parla dels cants del pobre foll, que sentien sota terra Coromines i els seus companys, isolat en un altre calabós, demanat-los perdó.

11. Es conserven autògrafes les notes que prengué Coromines a l'acte d'interrogar i examinar ocularment els torturats: un soldat amic l'havia fet entrar en el calabós de les víctimes pocs dies després de la tortura. És un conjunt esborronador.

l'1-IV el tenen de nou tancat en un calabós subterrani, i després el posen junt amb els que han estat condemnats a l'última pena, a fi de donar-li entenent que encara pot condemnar-l'hi el Suprem si persisteix a defensar-los. En fi l'1-V-1897 el Tribunal Suprem acaba d'absoldre'l del tot; però ni llavors no cedeix la rancúnia dels seus enemics: a ell li llegiren la sentència després que a tots els altres, quan ja dormia tothom, i per llegir-la-hi el fan passar per davant de la capella dels condemnats a mort (carta del 23-V), però encara després el mantenen en la mateixa masmorra humida fins el darrer dia.

De les cartes del mateix Pere Coromines a Unamuno: 18-II-1897. Des del Castell, enviant-li la crítica que ell ha escrit de *Paz en la Guerra*, que Unamuno li ha enviat amb una animadora dedicatòria («ya que yo no pueda, que le acompañe en esa soledad este libro en que va mucho de mi alma; con él va toda mi simpatía y mi cariño hacia Usted, amigo Corominas»); quant a la importància d'aquesta lletra per a la història de la crítica d'aquesta obra, que Coromines fou el primer a judicar favorablement (no sense fer-hi algunes reserves) i defensant-la dels verinosos atacs d'Azorín, vegeu les notes a la lletra mateixa, publicada en el *Bulletin Hispanique*, 1960, pp. 391-395. Coromines procura animar els companys de captiveri llegint-los *Romeu i Julieta*, *Hamlet* i *El rei Lear*, en improvisada traducció catalana, així com la mateixa novel·la d'Unamuno.

L'EXILI I L'ESTADA A L'EMPORDÀ

Absolt Coromines, i alliberat a la fi, el 10-VI-1897, és desterrat d'Espanya i conduït immediatament a la frontera sota la vigilància d'un policia. L'hi acompanya la seva mare, i els autoritzen a residir a Endaia, País Basc francès. Les seves impressions a la sortida del Castell i en el viatge per Tolosa i Lourdes, fins a Endaia, ens les fa conèixer un memorial d'uns 7.000 mots que dirigeix el novembre de 1897 als seus amics del Cafè barceloní de l'Alhambra; el to és molt diferent del de *Les presons imaginàries*: més irritat, instintiu i radical; l'estil, menys afinat. La continuació de les cartes a Unamuno ens dona les notícies essencials dels mesos d'Endaia:

9-VII-1897. Li descriu el pla del seu llibre *Les presons imaginàries*, recalcant que serà en català. I li parla de l'evolució de les seves idees. Ell i la seva mare viuen a la Rue du Port. La Policia espanyola ha pretès fer-lo expulsar d'Endaia, en ocasió d'un viatge del general Polavieja, però l'alcalde i el cap de Policia de la població han sortit en defensa seva i hom l'ha deixat tranquil.¹²

8-VIII i 27-IX-1897. Contestant a la lletra d'Unamuno on aquest li descrivia la seva memorable «crisi» mística; la llarga resposta de Coromines, de cinquanta-set paràgrafs, té un grandíssim interès filosòfic i fonda originalitat d'idees; quatre dels paràgrafs són transcripció d'una carta d'Hurtado on aquest també li descriu la seva pròpia crisi político-ideològica. Segueixen perseguint Coromines, fent dir a la premsa que l'assassí de Cánovas del Castillo havia declarat coneixe'l, com si en fos amic, per tal de fer-lo odiós a la gent per la seva «ingritud» envers el govern que l'havia deixat absoldre.

Finalment a finals del mes de desembre del mateix any dicten l'amnistia que permet la seva tornada a Espanya; i després d'acompanyar la mare en el

12. Sobre l'estada a Endaia, vegeu *Les presons imaginàries*, pp. 915 i ss., i l'article que reproduïm a *Obres completes* de Pere Coromines, pp. 488-490.

romiatge en acció de gràcies al Santuari del Jaizkibel, i de passar el Nadal a Tolosa¹³ sense aturar-s'hi, tornen a entrar a Catalunya, però ell s'estableix per una temporada a l'Empordà, per raons de salut i per no rependre massa de pressa el contacte amb gent poc amiga de les autoritats. Ja pel gener escrivia novament a Unamuno des de Llers, poble de la seva mare: de les seves impressions d'aquell temps i aquella terra són reflex força passatges de l'*Elegia de València*, *El perfecte dandi*, *Les gràcies de l'Empordà*, i fins un de *Cartes d'un visionari* i, més indirectament, *Prometeu* i *Pigmalió*. La seva influència damunt el seu cor i els seus nervis fou balsàmica, el clima liberal i franc de l'Empordà pellà moltes ferides sentimentals i, si jutgem per les moltes al·lusions, que en aquells capítols trobem, a les gentils figures d'Irene i Mercè Comes, degué arribar més d'un cop fins al caire d'establir-hi lligams més forts.

19-VII-1898. Escriu ara des de Torroella, en la plana del Fluvià, poble on passa una quinzena a casa d'uns cosins. Ha estat malalt molt de temps sense esma d'escriure a Unamuno ni a ningú, ni llegir altra cosa que les *Confessions* de sant Agustí i la *Sociologia* de Herbert Spencer: i és que el torturava un soroll incessant que sentia dins el cap i per això els metges li aconsellaven repòs. Bella carta descrivint aquella pau geòrgica, on s'ha refet (tanmateix l'atronadora remor seguí torturant-lo encara molts mesos, amb alternatives, fins que es descobrí que era de l'orella interna i no pas del cervell). Però això ha de tenir un límit; i com que les lletres que rep d'Azcarate, Salmerón, Moret, i diverses cartes i consells de molts catalans, són unànimes a aconsellar-li-ho, no anirà per ara a Barcelona, però li anuncia el projecte de traslladar-se a Madrid des de mitjan setembre. Ja només li falten trenta quartilles per acabar el llibre.

«LES PRESONS IMAGINÀRIES»

La «Història d'aquest llibre» ens precisa les dates de cada un dels capítols d'aquesta obra que es poden sintetitzar així: de dalt del Castell daten el primer capítol, «La cova dels llops» i «La meva companya». Del segon mes d'Endaia, quan la represa de la campanya contra el seu nom li dóna una sensació d'aplanament, ve «Les fúries de l'instint», segueixen «Dies de sol» i «La mare del pres», i els restants són ja després de la tornada a Catalunya. Tot el llibre s'acabà per l'agost. A entrada de tardor Coromines el llegí a «L'Avenç»¹⁴ davant un grup d'amics literats, en el qual figuraven Maragall, Massó i Torrents i d'altres, i tots ells acolliren l'obra del novell escriptor amb càlida aprovació i fonda alegria. Fou impresa l'any següent i, encara que no hi visqués, a Barcelona, a la Tipografia de «L'Avenç» (no sense algun consell lingüístic dels correctors d'allí). La reacció de tota la gent de valor fou favorable, entusiasta sobretot la de Felip Pedrell (bella carta del 20-VIII-1900), de Rodríguez Serra (que defensa el llibre amb passió, comparant-lo al Kempis, cartes de maig i juny d'aquell any), i de Maragall, que cuita a reforçar la relació superficial que ja tenia amb l'autor. Tenim encara una llista de quaranta-tres amics a qui regalà el llibre en català, i d'una altra vintena a qui el donà en la traducció castellana, que ell mateix se'n féu els primers mesos de Madrid i que li publicà Rodríguez Serra l'any 1900: entre aquells figuren també els castellans Salmerón, Azcarate,

13. Vegeu *Obres completes* de Pere Coromines, p. 1.453.

14. Vegeu *Del meu comerç amb Joan Maragall*, *Obres completes* de Pere Coromines, p. 1.138b. El llibre *Del meu comerç amb Joan Maragall*, publicat el 1935, obra plena de dades autobiogràfiques, reproduït a *Obres completes* de Pere Coromines, pp. 1.137 i ss.

Unamuno i Fernando González (junt, és clar, amb una majoria de literats catalans).

L'ESTADA A MADRID

El pas a Madrid té lloc els primers d'octubre de 1898. Prepara curiosament i minuciosament tot el que convenia per establir-s'hi amb bon peu, com ens ho ensenyen la llista dels objectes que s'hi emportà i una llibreta dels comptes que hi duia (des del 15-x), que es conserven. La primera carta al germà des de Madrid és del 17-x, i n'encapçala una abundosa sèrie de gran interès íntim, però també ideològic, que conservem ordenada i que fóra útil de publicar per enter: de primer cartes castellanques, com sigui que li vigilaven la correspondència (Alfons apuntava a cada carta quan la rebia i sovint havien passat més de vuit dies), però un any més tard passà definitivament al català. Son germà li segueix la veta, i en la llengua pròpia aquest també ho fa amb més traça, i sense clixés ni regust comercial; ell comenta: «per lo que dius de l'ortografia, això són romanços: no hi ha ningú en el món que l'escrigui bé, el català, perquè encara no tenim cap autoritat ni acadèmia que hagi tancat la llengua amb pany i clau». Però completem el sumari del carteig amb Unamuno, que ens dona una pregona imatge de l'evolució de les seves idees en els primers temps.

26-I-1899. Carta de gran interès ideològic sobre els projectes literaris de tots dos, que Pere Coromines comenta; també per la declaració «las cosas de Madrid siento que me hacen catalanista: aquello es otra vida, otra fuerza más vigorosa... este pueblo no cree en nada». Ha defensat la crisi mística d'Unamuno, i per això Salmerón ha dit que Coromines «acabaria essent jesuïta». Cap a l'1-IV-1899 ha tingut lloc la primera entrevista amb Unamuno, i de tots dos amb Brossa; la comenta ell el 6-IV i acaba «saluda cariñosamente al Unamuno de antes y respetuosamente al Unamuno de ahora el amigo de los dos, Pere Coromines». Interessant paral·lel o oposició entre el sentiment del paisatge en Massó i Torrents i en Unamuno: no creu en el d'aquest.

25-XI-1899. Crítiques a la Institución Libre de Enseñanza per massa llibresca i eixuta, i rèplica d'Unamuno defensant-ne l'esperit i la gent, amb fonda i inesperada convicció: carta de gran força en doctrina i estil. Aquest ha llegit la carta que des del Presidi de les Chafarinas envien a Coromines les víctimes de Montjuïc, i hi contesta amb les seves habituals paradoxes.

IV-1900. Carta de Coromines a Unamuno, d'aspra polèmica en defensa de la llengua catalana, que Unamuno ha fet també blanc de la seva mania paradoxal; Pere Coromines contraataca criticant ara molts aspectes diversos de la ideologia d'Unamuno. Li descriu la seva excursió al Pular i Vall del Lozoya¹⁵ i li anuncia un llibre seu en projecte sobre *El alma castellana*: l'últim capítol serà «una condenación terrible de Madrid, que entregó el alma castellana a los hombres de otras tierras».

Primers de V-1900: De Pere Coromines a Unamuno sobre la crisi d'aquest, dient-li que «no creu en la seva desesperació», mirant d'animar-lo i consolar-lo, i parlant-li ja del seu amor amb Celestina. Treballa en *Las ideas jurídicas en el Poema del Cid*.

17-V-1900. Contesta Unamuno «su carta me ha hecho mucho bien» i el

15. Cf. *Supèrbia*.

felicita pels seus amors, tot confessant-li «la familia me ha salvado: cásele Usted y cuanto antes mejor». I enumerem breument les últimes: 9-I-1901 (de Coromines sobre els seus estudis d'economia, etc.); Unamuno (11-I-1901) espera que Coromines guanyi una càtedra a Santiago, que l'allunyi dels catalans; 6-I-1909, Pere Coromines li parla de *La vida austera* i Unamuno la hi respon el 24-VII-1909 fent-li'n un valuós anàlisi i un eloqüent panegíric, no sense algunes crítiques. 1-IX-1914. Carta indignada de Coromines adherint-se a Unamuno contra la destitució de què el fa víctima el Govern. Intercanvi de cartes entre ells 15-XI-1914–9-XI-1918 confortant-se mútuament en llur actitud democràtica i aliadòfila. Les darreres cartes, però, són de força més tard (18-V-1934, de Pere Coromines, i 26-V-1934, d'Unamuno).

PROMETATGE, CASAMENT I FILLS

10-V-1878. Naixement de Celestina Vigneaux. Era de Girona, filla de Dominique Vigneaux, gascó de Comenge, a l'entrada de la Vall d'Aran, i establert des dels vint anys a Catalunya, i de Maria Cibils, de Sant Feliu de Guíxols. Tots dos moriren joves, deixant tres filles, de quatre a vuit anys, de les quals era ella la més petita. Les recollí i educà llur oncle matern, Ferriol Cibils, que era viudo i tenia llavors trenta anys: Celestina el va mirar sempre com a pare. Cibils era home culte, però visqué tota la vida en angúnies econòmiques, i en arribar a la cinquantena havia renunciat als ideals republicans de la seva joventut, i no havia estat mai catalanista. Les dues noies més joves acabaren la carrera de mestra, Celestina amb més èxit, car guanyà per oposicions una bona plaça a Madrid: ella i sa germana Dolors s'hi establiren des de 1898, en un ambient de gran amistat amb la gent de la Institución Libre de Enseñanza, en particular Agustí Sardà i la seva família, i a l'ombra i alta direcció de Francisco Giner de los Ríos. Allí hi féu coneixença Coromines. Aquest necessità, al principi i per força temps, procedir amb gran tacte i habilitat: els mentors madrilenys d'ella i el seu oncle exageraven les inclinacions llibertàries d'ell, perquè es recelaven encara més de les idees catalanistes de Coromines, que no amagà mai la voluntat d'establir-se a Barcelona i liquidar com més aviat la posició madrilenya de tots dos. A la noia mateixa, orgullosa de la plaça conquistada a Madrid, li dolia deixar-la i volia ajudar la seva germana a guanyar-n'hi una i auxiliar el dèficit econòmic dels seus parents de Girona. L'amor i les necessitats de la vida aviat s'imposaren a tots dos, però no torceren mai del tot aquesta doble voluntat i a poc a poc anaren fent-ne una sola.

La primera coneixença entre ells dos remunta a força abans de la poesia més antiga de *Les hores d'amor serenes*, que li envià el setembre de 1900; en el llibre explica ell alguns dels episodis més antics. Abans s'havien vist ja alguna vegada, no tan de prop, en les excursions del jovent de la Institución a La Moncloa; però com explicava ell mateix en cartes al seu germà (17-IV-1900) i a ella mateixa (22-XII-1900), la primera inclinació mútua es féu sentir en una visita a Toledo de l'any 1899: pujaven l'escala de caragol d'un campanar i, queixant-se ella que era molt dur i pesat, ell replicà que allò no tenia més que un remei, que era no fixar-s'hi gaire; la forma de dir aqueixa mena de coses li féu gràcia a ella, i ell aquell dia va trobar-la «molt bonica però no pensava enamorar-me'n d'aquella manera». Si es tracta o no de la mateixa excursió que descriu en el capítol 12 de *Les hores d'amor serenes* no es pot assegurar, car és probable que prenguéssin part en més d'una, donat el fort tirat arqueològic d'aquell

grup;¹⁶ potser una visita que va fer-hi cap al 10-V-1899 i que explica a son germà en una lletra del 26 d'aqueix mes.

Aviat es va adonant que ella hi ve bé, però com que la memòria de Montjuïc pesa, i tement les moltes influències convergents i adverses a què ella està sotmesa, avança amb peus de plom i amb força passos preparatoris, fins a veure senyals clars. Després d'un viatge de tots plegats a Extremadura, amb el guiatge personal de don Francisco Giner, per veure l'eclipsi de sol, a la fi s'atansa: «he refilat com un canari sense deixar res fosc; ella m'ha dit que sí, però que no escrigui encara al seu oncle perquè ella el prepararà primer» (4-VI-1900). Ella també es mou amb diplomàcia: «cada setmana li envia articles meus, les crítiques dels periòdics sobre el meu llibre, les sortides que fem, etcètera: el dissabte passat n'hi va enviar un feix i ara esperem a veure què dirà». Tothom, és clar, hagué de consentir-hi.

També ha de pendre ell precaucions amb els seus, que l'han defensat i mantingut amb tanta passió i sacrificis, abans i després de la presó, l'exili i les malalties; la mare, que ha dut el més gran pes d'aquell calvari i n'ha contret mals gravíssims (atacs el 13-X-1900, 19-XII-1902...), i ara tem al principi una nora potser massa egoista; el pare, que hi ha gastat els estalvis; el germà gran, que ha fet front a la repressió, també estesa al camp econòmic, hi ha perdut els negocis i ha dut la major part del pòndol financer de tots. Els prepara, doncs, amb ajuda dels amics Ferrer, Jànsens (carta de III-1900 entre aquests dos, que un d'ells ensenyarà als vells) i en particular una visita del matrimoni Vives (Montserrat s'havia ofert a fer-li de bo amb Celestina però Coromines havia preferit parlar-hi sense ambaixadors), que escriuen a ell el 4-VII-1900, en un viatge a Barcelona, contant-li com ja va tot planer. Finalment ella mateixa escriu a Alfons Coromines el gener de 1901 i en rep resposta afectuosa pel febrer.

Però ja per aquell temps i l'any abans, les cartes entre ells tres reflecteixen més la lluita del jove escriptor i periodista per guanyar-se pas en el camp literari i remuneratiu, sense ajupir-se al reportatge o a la crítica revistera de sostre baix; i mentre continua la gestió incansable per al trasllat de tots dos a Barcelona, i per a una solució permanent del problema d'ell, per la triple via alternativa entre les oposicions a càtedra (si bé li imposaven Santiago), l'entrada a l'administració financera del municipi barceloní o la penetració estable en empreses periodístiques de més alta volada, això ens val ja notícies valuoses sobre la marxa de les influències literàries i sàvies de què ell es nodreix. Ha d'escriure memòries doctorals pagades, per compte d'altri: d'una (17-XII-1899) sobre el buddhisme li paguen 100 ptes. (més 50 que ha de dar de comissió), en la qual combina dades tretes de sis llibres estrangers sota un pla i idees pròpies. I això el condueix a fer per la primavera la pròpia tesi doctoral *Las ideas jurídicas en el Poema del Cid* (publicada en la *Revista General de Legislación y Jurisprudencia*, números de juliol a desembre de 1900, pp. 61-74, 222-247 i 389-411; i datada a Madrid 9-VI-1900); un dels jutges, el professor Sánchez Moguel, l'ha induït a ampliar-la tant, escriu (4-VI-1900), que de les notes soles ja n'hauria sortit una obra prou llarga per fer-lo doctor. S'hi analitza un llibre aparegut el mateix 1900 (pp. 63 i 72). S'hi parla d'un període de preparació, i la major part de la bibliografia usada és de 1896 o bé d'uns quants anys anterior (pp. 71-74) però podem suposar que hi treballà només des que va traslladar-se a Madrid.

16. De tota manera l'episodi que allí conta no es refereix a ella: vegeu *Obres completes* de Pere Coromines, pp. 1.298-1.299 i nota 19.

26-v-1899. Envia al germà un article que ha publicat en un periòdic de Lisboa, que no hem pogut identificar. De llavors dataria la seva amistat amb portuguesos com Leal da Câmara i Teófilo Braga.¹⁷

10-II-1900. Com que ha caigut malalt, en el trist refugi de la dispesa madrilenya, el seu amic Eduardo Marquina n'avisava d'altres i «un literat que és metge i s'anomena Pío Baroja» l'assistirà de franc. De llavors data l'amistat amb aquest, de qui comentà una de les primeres obres en un article de 1.500 mots «Una obra vasca: Vidas sombrías» aparegut el mateix any a *El Progreso* de Madrid. Els medicaments que ha de pendre el deixen tan decaïgut que per animar-se organitzen amb Marquina una vetllada a la seva habitació, a la qual concorren, de més a més, Emili Riu, els Vives, Federico Urales, i fins Lerroux aprofita aquesta ocasió per fer coneixença amb tots ells.

En una de les primeres cartes¹⁸ a l'amada ha cregut prudent de dir-li que no pretén ensenyar-li noves llengües i s'estimaria més fer-li, si a cas, de mentor artístic. Però amb el vers «deu gemada de tendres alegries» ha aconseguit picar-li la curiositat, i com que ara ja ha fet amistat amb el seu oncle, no desaprofita l'ocasió de rependre aquesta gironina que no sap prou la llengua pròpia i exhortar-la a aprendre-la millor abans que res més (3-x-1900).

28-IX-1900. Semblança molt humana de Jacinto Grau.

13-X-1900. Li anuncia una visita a Maragall; 19-X-1900 li envia la seva traducció i pròleg d'*Els jardins de la reina* de Ruskin; 26-X, paral·lel entre Shakespeare i Corneille, aquell molt per damunt; 21-XI li envia la seva traducció (llavors mig en prosa) de Rudaguí, que ella sospita nom merament figurat per ell;¹⁹ 22-XII ha visitat Eduardo de Hinojosa, ara governador de Barcelona, que havia treballat per ell quan el tenien a Montjuïc: llarga conversa d'Economia i sobre el Poema del Cid; Hinojosa elogia els seus coneixements i idees i li fa belles promeses però «la llàstima és que aquesta gent això ho diu sense pensar-s'hi gaire» i no en fa res; IV-1901 Pi i Margall li confia, en tres cartes conservades, la traducció al català del discurs que ha escrit com a president dels Jocs Florals; 3-VIII-1901 tan atrafegat està en la tasca remunerativa periodística i econòmica, que al cap d'un mes i dies de tornar a Barcelona, encara no li ha vagat d'anar a «L'Avenç» ni a «Pèl i Ploma», però cada vespre per descansar devora Goethe. Reprent l'estada a Madrid, ara és al germà a qui ha d'explicar les dotzenes de treballs, no sempre pagats com li prometen, però sí que ho és una lliçó de català que hi dona durant tres mesos (29-XI-1901). A la fi torna de nou a Barcelona, i després tornarà ella, duent-li (25-II-1902) la *Revolta dels Països Baixos* de Schiller, que havia prestat i que vol traduir: més tard ho féu fer per En Josep Pous i Pagès i li ho publicà *El Poble Català* en la seva Biblioteca Literària.

Entre els articles i assaigs més interessants d'aquesta època (en part sota el pseudònim *Enrique Mercader*) hi ha:

20-XI-1898. «Del conocimiento de los hombres» (1.100 mots) a *Vida Nueva* de Madrid.

12-II-1899. «¡Arriba el Carnaval!» (800 mots) a *El País*; bufen vents secrets sota la capa d'aquesta descripció carnavalesca, contra una tragèdia que volia perpetuar-se. L'autor ja no ho deixà de petja, i en *El Trabajo Nacional* publicava l'abril de 1904 un estudi econòmic en 2.400 mots sobre «El negocio

17. Vid., *infra*, 19-IX-1930.

18. Se'n publiquen extractes a *Obres completes* de Pere Coromines, p. 1.642a.

19. Vegeu *Obres completes* de Pere Coromines, p. 1.394.

de la colonització de Marruecos» preconitzant el refús net de l'ofertament francès com un pèssim negoci, i que s'hi exigeixi solament algun modest avantatge comercial, a canvi de deixar-los-hi les mans lliures.

1899. «Institución Nacional: la Inquisición sigue latente en nuestras almas», 1.500 mots, *El Progreso*.

1899. «Chapí y Granados»: es publicà força atenuat i escurçat a *Vida Nueva* de Madrid aquest article de defensa de l'art d'aquest i d'atac al d'aquell, però se'n conserva inèdit l'original sencer.

18-XII-1899. «L'individualisme català».²⁰

23-XII-1899. Ha escrit «El profeta Clavé»,²¹ que es publicà quinze dies més tard.

1-I-1900. Surt a *El Progreso* de Madrid l'article «La canción de la vida», uns 2.500 mots, que el conduí a una animada polèmica epistolar amb Unamuno i Rodríguez Serra, i del qual anunciava a aquell la publicació en una carta del 25-XI-1899.²²

IV-1900. «Las ideas musicales» (en *El Progreso*): article valent i molt crític sobre el sentiment musical en el poble espanyol. En seguiren força cròniques musicals a *La Música Ilustrada* durant 1901.

Del mateix any són dos assaigs conservats, que restaren inèdits, per massa crítics: «Una revolución en el país de los sueños», uns 2.100 mots: utopia satírica de caràcter socio-moral-econòmic a la manera de Swift i del Moore d'*Erewhon*, i «Ensayo psicológico acerca de una categoría de hombres que parecen rabiosos», uns 3.500 mots.

1901. «Diálogo de dos hombres» a *El Pueblo* de València: sàtira coent de l'eloqüència parlamentària madrilenya.

12 i 22-I-1902. Primera carta de Coromines a Maragall i resposta d'aquest. Coromines li escriu «mai hem tingut una conversa llarga». Com a converses curtes deu entendre la que tingueren en sortir de la lectura de *Les presons imaginàries (Del meu comerç amb Joan Maragall, 1.139a)* i la que anuncia en la carta de 13-X-1900 (vegeu *supra*), si és que aquesta s'arribà a realitzar. Per a les altres cartes entre ells, que des de llavors sovintegen, vegeu les *Obres completes* de Pere Coromines, pp. 1.153 i ss.

En els anys 1898 a 1901 havia estat treballant intensament en la preparació de projectes i assessoraments a l'obra financera i política d'Emili Riu i a la seva *Revista* (madrilenya) *de Economía y Hacienda*, que aquest no sempre aconseguia pagar-li. Des de finals de 1901 les seves cartes mostren que es ressent d'un intent del financer per sotmetre'l al paper de cervell econòmic al seu servei, i per fixar-lo a Madrid; més l'irrita encara l'acció atiadora dels mediocres germans de l'amic i de les seves amigues. Aquesta tendència culmina a mitjan novembre de 1902, en el prec que li dirigeix de no comptar més amb ell si no és per a empreses importants o col·laboracions verament doctrinals. I ho justifica amb una carta a Celestina del 16-XI amb la interessant declaració «l'any que ve tinc de publicar dos llibres: un de poesia i un de novel·letes»; són els projectes que acabaren fruitant en *Les hores d'amor serenes* i *A recés dels tamaris*.

Foren dos anys d'estada a Madrid, si bé no d'immobilitat, com sigui que feia moltes sortides de fi de setmana: a Toledo, Aranjuez i Guadarrama sobretot;

20. Vegeu *Obres completes* de Pere Coromines, pp. 1.109-1.111.

21. Reproduït a *Obres completes* de Pere Coromines, pp. 1.441-1.442.

22. Vegeu la correspondència publicada en *Bulletin Hispanique*, 1960, p. 429.

i alguna anada curta a Barcelona (hi era el 21-VIII-1899 però ja no vint dies més tard, cartes de Brossa a Unamuno). Des de la segona meitat de setembre fins cap a Nadal de 1900 ell està a Barcelona i ella a Madrid. Tornen a ser-hi tots dos des de primers de 1901, per espai de mig any, però des de fi de juny fins al 25 d'agost ell és a Barcelona i ella a Girona, és clar que amb moltes visites de l'un lloc a l'altre; des del setembre fins al 27-I-1902 tots dos a Madrid, després ella a Madrid i ell a Barcelona, fins que torna a Girona per la primavera i el casament té lloc en aquesta ciutat el 7-VI-1902.

El mateix vespre surten en viatge de bodes (durant el qual no oblida Catalunya: postal del 17-VI encomanant al germà que li compri *La Veu de Catalunya* de tots els dies de la mort i enterrament de Verdaguer). Després de deu dies a l'Empordà i costa del Rosselló, són entorn del 20 a Provença, Gènova (22), Pisa (26), Florència (30), Venècia (2-VII), Milà, Torí, Lió i Peralada (19-VII).²³ Fins llavors ell havia transigit escrivint en castellà a l'oncle d'ella, però des d'ara li escriu en català, i ell, que també hi contesta, ho fa amb molta més gràcia que en la llengua manlevada.

Cloquem ara aquest gran capítol de la vida d'ell. El 5-V-1903 nasqué el primer fill, Lluís, però morí sobtadament als dos mesos i mig, d'una meningitis. Com que tots dos s'aferraven a la idea que la mare ha de criar físicament els seus fills, davant la mort del primer i les crisis de salut d'ella, la parella queda en la temença de no tenir més criatures. La naixença del fill Joan el 21-III-1905 lleva aquesta angoixa. Dos anys més tard neix una noia, Maria, i des de llavors fins a 1913 van naixent els altres sis (Albert, Carme, Ernest, Hortènsia, Jordi, Júlia), tots els quals sobrevisqueren al seu pare, igual que la seva muller († 13-V-1964). Avui [1972] viuen vint-i-tres descendents directes («imatges resplendents que jo he encès en la vida», *Elegia a Ribes*, v. 22; «esglaons de l'eternitat», *Elegia de València*, v. 81; *Obres completes* de Pere Coromines, pp. 1.171 i 1.397).

Però ell no fallà mai als seus companys menys feliços. Tot just arribat a Madrid, vigilat per la Policia, mirat encara amb desconfiança i sovint amb aversió per la gent més prudent, emprèn la perillosa lluita per redreçar el gran tort:

...març-juliol... 1899. Porfidiosa campanya per a la revisió del procés de Montjuïc i rehabilitació dels condemnats. Articles en els diaris, visites als prohoms; mítings i discursos d'ell i d'eminents polítics i pensadors: en el més gran (primers d'aquest mes) parlaren entre altres Nicolás Salmerón i ell, tan apassionadament que aquell el reprimia estirant-li la levita («ya basta, ya basta»). El Congrés de Diputats se'n fa eco: hi pronuncien discursos favorables a la revisió polítics moderats de la talla de Gumersindo de Azcárate (1-IV), Joan Sol i Ortega (26-VI), etc. Ell explica «ya habrás comprendido que toda esta campaña la he promovido yo. Míos son todos los artículos de *Vida Nueva* [mentre d'altres li feien cor en *El Progreso* o *El País*] publicados hasta ahora. Del artículo denunciado se ha declarado autor el diputado Blasco Ibáñez. Yo he dado instrucciones a los periodistas que visitaron a Silvela y redacté el memorándum que le entregaron... Azcárate me ha dicho que me proporcionará una entrevista a solas con éste» (carta al germà, que també li estirava els faldons, 26-V). Però el Govern no accedí mai a la revisió, si bé traslladaren Portas a Donòstia, i fins es parlà de rellevar Despujol; a la fi concediren un indult a les pobres víctimes sobrevivents en el presidi de les Chafarinas (25-I-

23. Hi ha publicades a *Obres completes* de Pere Coromines llargs extrets de les cartes en què descriu les impressions d'Itàlia i altres llocs (vegeu pp. 1.645-1.650).

1901).

I encara mai més ell no ho deixarà de petja. El 1915 ens sorprèn anotant que ell mateix ha fet, i tot just acabat, la còpia de la documentació legal del procés, que a la fi han accedit a facilitar-li. Tot just instaurada la República, el mateix abril de 1931, emprèn una nova campanya per a la revisió: el 10-V-1931 acaba una formidable «Exposición y Súplica» de cent vint-i-una quartilles, al Govern republicà, que es conserva inèdita, de gran eloqüència i valor documental; però ja a penes l'hi ajuda més que Sebastià Sunyé, un dels treballadors condemnats el 1897, que envia escrits a les Sindicals Obreres. Res no obtingueren fins el 1933, en què essent ell conseller de Justícia, aconseguia que el Parlament Català votés una resolució rehabilitant la memòria de les víctimes i atorgués una pensió a les viudes, encara sobrevivents, de dos dels afusellats.

DE MADRID A BARCELONA

El matrimoni Vives ajuda a superar la gran crisi per la mort del primer fill. Hi poden més que d'altres, perquè el pitjor és que per no perdre el fruit de les oposicions, els drets adquirits i les il·lusions vocacionals, ella ha insistit a tornar a Madrid; ell no s'hi està més que del 6-VIII-1902²⁴ fins a l'octubre, en què torna a Barcelona —des d'on ja escriu a ella el dia 18—, a moure els afers de l'Ajuntament i els altres car no interromp ni la preparació de les oposicions (que seguiren prometent-li, esperant dur-lo a Santiago, fins el 1903, quan ja veieren que la consolidació en el Municipi no tenia remei). Reprenen les cartes diàries i les notícies que en traiem:

26-VIII-1902, sobre la «gran admiració que li fa el llibre de Víctor Català» (més tard això minvà un poc, sobretot pel que fa a l'estil).

25-XI-1902. Pren lliçons privades d'anglès fins a fi d'any, llengua que ja li servia per a lectures, però massa penoses i intuïtives. En deixar Llers per Madrid, a l'estiu de 1898, ja s'hi enduia gramàtiques angleses i alemanyes, i ja des del Castell demanava una d'aquestes, però ara des de Llers escrivia «no puedo acabar el alemán porque ya sé la gramática y me cuesta mucho traducir no teniendo aliciente alguno: si me conviniese no haría más de dos páginas en un día». Acabà per llegir-lo, si bé sempre amb penes.

23-XI-1902. Rebutja una proposta de la casa Garnier per dur-lo a París com a director de les traduccions (ella està embarassada) «perquè cal que el nostre fill neixi a Catalunya», i els proposa el seu amic Ruiz Contreras (de qui es recordaran les belles versions d'Anatole France, etc.); però estant ella sola, cal animar-la, i el 7-XII li encomana que vagi a veure els González, encara que no sap «què penses de la Carlota [potser vague model de la Maria Lluïsa de *La sèptima simfonia*] però recorda't que Don Fernando és qui va treballar més per salvar-me»; i fins l'oncle d'ella hi empeny posant-hi una postdata un dia que baixa a Barcelona (carta del 16-XII); és clar que ella es visita més amb els Vives i els Rodríguez Serra, però Bernardo Rodríguez agafa el tifus i mor el 19-XII: Coromines en resta inconsolable (la seva dona «Lola paga massa cares les petites faltes del seu caràcter», escriu ell el 19-XII).²⁵ D'aquest tifus, del de Montserrat Vives (1916, que ell ajudà a salvar i restablir amb viatges, vetlles i

24. Vegeu *Del meu comerç amb Joan Maragall, Obres completes* de Pere Coromines, nota 17.

25. Cf. la resta de la que deu ser aquesta història en *Les hores d'amor serenes*, cap. IV.

llargues cartes) i de les seves pròpies malalties a la despesa li quedà la seva aversió ben humana a les aigües de Madrid: «la agüita gorda de los viajes», que «presenta el microbi en persona», i aquell «pa-i-beure del Lozoya» que distingí amb tenaç rancúnia epistolar. És clar que cuita a anar-hi —si bé abans de pendre el tren encara visitarà Maragall (20-XII-1902)— però l'estada que hi fa entorn de Nadal (fins el 13-I-1903) ha de ser ben curta.

Per sort l'empresa de fer-li un lloc a l'Ajuntament avança, des del novembre, tot i la tenaç resistència que hi oposen caciquistes i integristes, amb el pretext de Montjuïc, i també bona part dels radicals; l'afavoreixen una part d'aquests i sobretot els catalanistes d'esquerra i de dreta, moguts els últims per Prat de la Riba, i ni Cambó (amb qui Pere Coromines ha tingut un xoc, «però ja li passarà», 3-XI-1902) no hi fa guerra. Però l'èxit es degué abans que tot a l'hàbil i perseverant esforç d'Ildefons Sunyol i a l'impressionant dossier d'estudis i articles econòmics i sociològics que presentà ell, aplegat en quatre grossos volums, agrupats idealment sota la forma de dos llibres amb llurs capítols (carta del 3-XI-1902); (Frederic) Rahola²⁶ mirarà de guanyar el vot del conservador temorec Pella i Forgas (23-I-1903); ell mateix convenç amb visites innombrables els qui vacil·laven o el pretenien, al principi, com el seu futur amic Joan Moles i Ormella, que si no pogué ser a la votació final, perquè aquells dies perillava la vida de la seva dona, havia acabat per passar-se al seu costat. En fi el 4-II-1903 els regidors el voten, amb vint-i-quatre vots favorables, cap del Negociat d'Ingressos i Despeses.

D'altra banda la parella lluitava tenaçment per aconseguir el trasllat d'ella a una escola de Barcelona: doble negociació amb milers de passos per aconseguir una permuta (els molts interessats acaben sempre exigint sumes ruïnoses per a les dues famílies combinades) o bé tramitar un trasllat merament reglamentari. Ell preveu des del principi que això costarà un esforç extenuador i preferiria fer-la renunciar a la plaça, davant els perills que la separació significa per a la salut d'ella i de l'infant que esperen, fins que aquest fet és ja tan immediat que ella torna a fi de febrer: ja hem vist que, després de la mort del nen, ella va tornar encara a l'Escola de Madrid. I no creient-se amb dret a frustrar-li la il·lusió de la seva carrera, ell coopera en la dèria amb enginy i perseverança. Però desconfia en això de llurs amics madrilenys i aconsella desentendre's de llurs «recomendaciones»; més que res dels d'ella però també dels seus: «En Fernando González no vol fer-ho i l'Azcarate ja em va donar un mico; En Riu va intrigar perquè no em donessin l'empleo (de l'Ajuntament)» (23-II-1903). Ve, doncs, una nova sèrie de cartes, quasi sempre diàries, des del 8-X al 20-XI-1903, en què la tenaç pressió de tots dos aconsegueix enllestir els últims tràmits del trasllat.

16-X-1903. Lectures i judicis de Ruskin, Petroni, Renan, Maragall.

30-X-1903. Ja que ella li vol fer un obsequi, que sigui Xenofont.

10-XI-1903. Eleccions municipals: «més m'estimaria que guanyessin els catalanistes que els republicans», per més que uns i altres l'afavoreixen a l'Ajuntament.

26. De qui deu ser el treball a *La Veu de Catalunya* que extractem a la p. 1.671 de les *Obres completes* de Pere Coromines.

AL'AJUNTAMENT

Acabada definitivament l'estada a Madrid, la parella s'instal·là al carrer d'Aribau, número 126. Després, fins a 1910, visqueren a Viladomat, número 122; fins a 1923, Plaça d'Urquinaona, 2; fins a 1931, Gran Via, 612; fins a 1938, carrer València, 275. En els anys de Montjuïc l'escriptor i els seus vivien a la Ronda de Sant Antoni, 31.

Vénen encara un fort tropell de la salut d'ell a fi de juny de 1904; la mort de l'oncle d'ella a primers de setembre, amb la delicada i complicada liquidació dels seus afers; i altres cops a mitjans del mes: el pare de l'escriptor sofreix un atac d'hemiplegia, del qual ja no es refarà fins a morir el 22-XII de l'any següent.

Però ell ha esdevingut mentrestant una poderosa força dins el Municipi i en la Premsa Catalana, que per aquell temps comença de pendre forta embranzida:²⁷ *El Poble Català* sobretot, que fou en gran part una creació seva, i ell el dirigí des de 1909 a 1911, però abans i després, mentre es publicà, en fou sempre actiu col·laborador i un dels principals inspiradors.

15-VII-1905. «Les llibertats del municipi», *El Poble Català* (FaP), pp. 144-146.

19-V-1906. «En defensa de la energia», treball econòmic en el *Diario Universal* de Madrid.

Solidaritat Catalana. El 20-V-1906 té lloc la grandiosa manifestació, i l'endemà *El Poble Català* publica un article seu, p. 1.452 (FaP).

Juliol 1906. Prospera la posició de Pere Coromines a l'Ajuntament, no tant pel triomf polític dels seus com gràcies a la seva infatigable i severa gestió dels afers econòmics municipals, cosa que li permetrà d'anar-hi penetrant cada cop més, en l'obra cultural. En aquest moment és ja el gran motor de tota la Tresoreria: a mitjan mes l'alcalde Bastardas li ha fet donar un vot de gràcies pel llibre de Pressupostos i Francesc Layret diu a tothom que és ell qui l'ha fet. El dia 20 està reunit a Caldes de Malavella amb el president d'Hisenda, i altres autoritats municipals, per preparar els pressupostos Ordinari i Extraordinari de l'any següent.

11-IX-1906. Josep Borrell i Sol i cinc regidors més, de tots els partits, firmen a l'Ajuntament el *Projecte de Bases de la Caixa de Pensions de retir* (dels Obrers Municipals). L'Ajuntament en publica mesos després la memòria en un volumet de cinquanta pàgines, tota calculada i redactada per ell (com consta a la p. 8).

2-VII-1907. «Una exposició de la Raça Llatina», *La Veu de Catalunya*, article que n'hi provoca la sortida d'un altre, memorable i entusiasmat, de Maragall, i d'un de Gabriel Alomar, en *El Poble Català*. Belles cartes de Maragall i Alomar (7-VII-1907) a Pere Coromines, comentada aquella per

27. Abreviatures que usarem per designar els diaris i setmanaris principals en què col·laborà: EPC, *El Poble Català*; VeuC, *La Veu de Catalunya*; Publi., *La Publicitat*; LHum., *La Humanitat*; EsqT, *L'Esquella de la Torratxa*. Dels articles més importants que en aquests i en algun altre publicà, Pere Coromines mateix n'havia fet una tria per editar-ne un llibre, amb el títol *La falç al puny: Breviari polèmic* (cf. la intervist del 30-VI-1928 amb Miquel Duran de València a *La Veu de Catalunya*), i ací els distingim amb les inicials FaP, que posem entre claudàtors si l'article no s'imprimeix en aquestes obres, entre parèntesi si hi va en extrets, i es fa referència a les pàgines on ara surten. Volia ell incloure-hi una col·lecció de vint-i-cinc o trenta caricatures, d'ell mateix, triades entre les millors i posant-n'hi de les més agressives, entre més de cent que n'havia aplegat de les publicades a la premsa. «I com me plauen, avui més encara —acabava— aquestes delicioses caricatures!»

Coromines en nota a *Del meu comerç amb Joan Maragall*.²⁸ D'aquesta iniciativa de Pere Coromines, secundada per Maragall, Alomar i tants altres, sortí més endavant l'Exposició Universal de 1929, de la qual acabà per apoderar-se gent ben diferent (vegeu la nota al·ludida).

...7-18...-XII-1907. A Madrid, junt amb Cambó, Carner i Puig i Cadafalch, en les gestions que els Solidaris catalans duen amb Salmerón, Azcárate, Flores de Lemus i altres autoritats, per afers financers i tributaris.

1908. Junt amb *La vida austera*, l'Institut d'Estudis Catalans, i l'acció financera municipal, la seva activitat principal d'aquest any és l'obra entorn de la preparació del Pressupost Extraordinari de Cultura, de la qual quedà impresa la memòria *Ayuntamiento de Barcelona, Presupuesto Extraordinario de Cultura* publicada en un volum de 157 pp. in 8º, Barcelona 1908, i preparada i redactada tota per ell (salvant la col·laboració de Luis de Zulueta, pp. 10-37, la d'Ignasi de Janer, pp. 56-62, i de tots tres, pp. 129-147). Així s'hauria posat en marxa molt abans, molt més en gran i en forma més planificada, tota l'obra docent i cultural del municipi barceloní; però el pla naufragà, en gran part, per obra de la consòrcia radical-integrista dins la «Casa Gran», coronada amb un veto de Domènec Sanllehy, l'alcalde. Tanmateix no fou un ensorrament general i l'impuls donat va seguir des de llavors.

VIATGE A ALEMANYA. OBRA MUNICIPAL

Març i abril de 1909, junt amb la seva muller. Com sempre, el preparà curosament. Recordo que durant uns quants mesos tots dos prenen lliçons d'alemany que una professora nativa venia a donar-los a casa, per perfeccionar el coneixement parcial que ell ja en tenia i que ella volia adquirir (la Fräulein deia paraules manyagues a l'infant que jo era llavors, en un llenguatge estrany). L'emprengué per compte principal de l'Ajuntament (també hi dugué, però, algunes missions de l'Institut d'Estudis Catalans). Visitaren Francfort, Hannover, Colònia, Hamburg i el 31-III escriu a Maragall des de Berlín; després de dos mesos, el 2-v arriben de tornada a Barcelona. Hi anava per estudiar l'administració municipal i la instal·lació dels escorxadors i d'altres serveis, però ho aprofità per estudiar-hi qüestions econòmiques, visitar museus, escoltar-hi grans concerts i altres propòsits intel·lectuals i artístics. Fou molt ben rebut pel Municipi i per l'Acadèmia de Ciències de Berlín, que delegà l'eminent economista Gustav Schmoller per guiar-l'hi i donar-li diverses lliçons personals a casa seva. És fàcil de veure el profit que en tragué per a Barcelona, a base dels seus treballs i informes municipals que detallo, i del seu carteig amb Maragall, amb Amadeu Vives i amb el seu propi germà. I no obstant en tornà amb més reserves que algunes que ja hi duia envers certs aspectes de l'esperit alemany.²⁹

Completem l'obra municipal de l'escriptor esmentant altres empreses de caràcter més administratiu. Deixem-li la paraula a ell mateix (referint-se a mitjans de 1907): «jo havia fet o estava fent per aquell temps la conversió del deute municipal, que va deixar un sobrant de vint milions de pessetes; el contracte de Tresoreria entre l'Ajuntament de Barcelona i el Banc Hispano-Colonial, que encara dura, i el pressupost extraordinari de la reforma (264

28. Vegeu *Obres completes* de Pere Coromines, pp. 1.157-1.160.

29. Vegeu sobretot les seves notes a *Del meu comerç amb Joan Maragall*, *Obres completes* de Pere Coromines, p. 1.164.

milions), que encara no s'ha acabat i que no ha modificat ningú. És veritat que altres se'n duïen la fama d'aquestes empreses, però En Maragall sabia que era jo qui les havia congeminades».30 En fi, cinc anys més tard, la Junta Municipal de la Unió Federal Nacionalista Republicana publicava *La reversió dels Tramvies de Barcelona; Memòria de la ponència sobre la Unificació i Aplaçament*, Barcelona 1912, volum de 94 pp. in 8º, signada per ell, amb Sunyol, Carner, Roure, Bastardas i Layret; els càlculs i redacció eren d'ell, amb suggeriments dels altres. Carta al seu germà, 8-VI-1912: «acabo de fer un llibre d'unes cent planes per rebentar un negoci brut de l'Ajuntament de Barcelona, que ha cedit a les Companyies de Tramvies el dret d'allargar les concessions per un terme mig de més de vint-i-quatre anys a totes elles, amb compensacions tan irrisòries que representen una pèrdua de cent milions de pessetes per a la Ciutat». Aquells mateixos dies Carles Soldevila, Ignasi Iglésies, Lluhí i Rissech, Rovira i Virgili i altres prohoms de l'Esquerra li enviaven una carta (que conservem amb llurs firmes) encarregant a Pere Coromines que s'hi oposi a les Corts.

L'ENTRADA EN POLÍTICA

Per desgràcia abans havia caigut el llamp de la Setmana de Juliol de 1909 («Setmana Tràgica»). En el seu *Calendari de bagatel·les* Pere Coromines ens en deixà un quadro de trenta pàgines, de gran valor històric: dramàtic, suggestiu i de molt nodrida documentació, que dol tant de no poder publicar. També els seus articles d'*El Poble Català* (FaP) i en particular els del 16 i 19-XII-1909, del 22-I i 23-III-1910, i els nombrosos anteriors, presenten un judici de condemna més i més severa per part d'ell de l'actitud massa repressiva del Govern i de l'ala dreta conservadora, i, d'altra banda, de l'agitació demagògica dels lerrouxistes; forma així mateix un judici advers sobre l'actitud de l'Ajuntament, de la Lliga i de la major part de les Ordes. De la documentació aplegada resulta clar que un moviment espontani de protesta popular, merament antibèl·lica, havia estat convertit, en avançar la setmana, i per obra d'agents provocadors i agitadors demagògics, en una estèril rauxada de barbàrie anti-monacal, inflada encara pels temors exagerats de certa mena de «gent d'ordre» i en particular els de l'insigne poruc Sanllehy, que romangué deu dies encauat en el seu despatx, tot prohibint qualsevol acció apaivagadora per part de la guàrdia municipal. La vida en comú amb repressors i delators se li fa odiosa, deixa el càrrec de l'Ajuntament (fi XI-1909, *Del meu comerç amb Joan Maragall*, nota 34) i entra de ple en la lluita política.

19-IX-1909, «El testamento de Salmerón», *La Publicitat*.

S'ajunten els tres grups de catalanistes d'esquerra i es constitueix la Unió Federal Nacionalista Republicana (UFNR), la primera Esquerra Catalana, en la qual, des del principi, fa un paper molt important i ben aviat n'esdevé el líder.

2-XII-1909. «Manifest de la nova Esquerra davant les Eleccions Municipals», *El Poble Català*. Explícit programa d'uns 8.000 mots, del qual conservem la minuta autògrafa.

El 12-XII tenen lloc les eleccions i guanyen els seus: l'endemà carta de felicitació calorosa i espontània d'Apel·les Mestres (tot i que no eren grans amics personals ni literaris) i el 25-XII una de molt meditada del seu gran amic Amadeu Vives (home fonamentat catòlic).

30. Vegeu *Del meu comerç amb Joan Maragall, Obres completes* de Pere Coromines, nota 24.

16-XII i 19-XII-1909. «El poble ha parlat», *El Poble Català* (resultat de les eleccions i decisions a pendre).

30-XII-1909. «Nadal de Gargantua», *El Poble Català* (FaP), 1.453-54, on també es reflecteix la natural alegria d'una victòria, és sobretot un reportatge de primera mà amb les dades que aportaren funcionaris dels mercats al qui fins ara ha estat llur cap.

9-I-1910. «L'amable Eugeni d'Ors ensenyant la Llògica», *El Poble Català*.

19-I-1910. «La llengua catalana a la Diputació», *El Poble Català*: celebrant la declaració de llengua oficial amb caràcter preferent.

Aviat, però, vénen més greus preocupacions. 22-I-1910. «Com s'atia l'esperit de revolta», *El Poble Català* [FaP], contra els implacables, els delators, i els demagogs. 2-II-1910. «La son», *El Poble Català* [FaP]. 8-IV-1910. «Les armes», *El Poble Català* [FaP]. Campanya d'apaivagament que culmina el 23-III en «Les barricades», *El Poble Català* (FaP), germà esquerrista (aquest, però, publicat íntegrament) de *L'església cremada* de Maragall.

6-III-1910. Conferència al Teatre de Novetats, definint el que serà la seva política al front de l'Esquerra: és la que provocà la calorosa carta aprovadora de Maragall, dos dies més tard.³¹ Se'n conserva un detallat guió autògraf de 3.300 mots.

9-V-1910. Eleccions del 8-V-1910, on ell conduí el seu partit a la victòria i fou elegit diputat a Corts. 12-V-1910. «Carta a un amic que em felicita», *El Poble Català* [FaP], pel seu èxit en les eleccions; ve a ser la primera de les *Cartes d'un visionari*, si bé no es publicà en aquell llibre; també conservem la felicitació rebuda, el dia 19, del tan catòlic Manuel de Montoliu.

6-VI-1910. «Marian Andreu, l'artista esmaltador», uns 1.500 mots, *El Poble Català*.

13-VI-1910. «Les Escoles Nacionals de primeres lletres», *El Poble Català*, combatent la imposició de les oposicions a Madrid, encaminada a rebaixar el nombre dels mestres catalans.

16-VI, 26-VI i 2-VII-1910. (Discurs en l'homenatge a Rius i Rius.) *El Poble Català*: contra la corrupció lerrouxista a l'Ajuntament.

10-20-VII-1910. A Madrid, discursos al Congrés. En el del 13 (molt celebrat per Ramón y Cajal, Canalejas, tots els catalans i fins pel mateix Maura) fustiga de ferm la mala gestió municipal dels radicals, la guerra africana i la reacció clerical després de la Setmana de Juliol; el del 16 sobre la llei dels sucres condueix a resultats immediats, en col·laboració amb Canalejas.

25-VII-1910, «Una política de pau», *El Poble Català*. 26 i 27-VII-1910, «L'esterilitat de la Revolució de Juliol», *El Poble Català*. 16-X-1910, «Els puntals de la Monarquia», *El Poble Català*, de nou contra la immoralitat lerrouxista.

LA VIDA AUSTERA

La «Història d'aquest llibre» explica molt detingudament la preparació i les dates de la que ell mirava com la més important de les seves obres, com diu encara en *Del meu comerç amb Joan Maragall*.³² En resum la redacció començà a fi de desembre de 1905 i acabà el 1908, en què ja sortí la 1.ª ed. de

31. Vegeu *Del meu comerç amb Joan Maragall, Obres completes* de Pere Coromines, 1.166-1.167.

32. Vegeu també *Obres completes* de Pere Coromines, pp. 1.161-1.163 i notes.

l'obra. Tot el llibre, incloent-hi el prefaci, ja devia ser acabat el 12-XI-1908, en què ell anà a casa de Maragall per llegir-l'hi.³³ Se n'exhaurí ràpidament la primera edició, tant que ja el febrer de 1909 sortia la segona, i aviat se n'hagué de fer una tercera, que porta data de l'11-I-1911, edició popular de 4.300 exemplars (xifra enorme per a un llibre català d'aquell temps), que també acabà per vendre's tota.

No consta si hi havia hagut ja anteriorment algun pla de l'autor per escriure una obra així. És ben possible, com constatem en més d'una de les altres obres seves. L'1-VII-1905 el seu gran amic i conseller Amadeu Vives li pregunta si ja escriu el llibre. Fa temps que no l'ha vist i és en clar que no en té notícies fresques; en tot cas no hi ha prova que es tracti en aquest pla de *La vida austera* ni de res semblant i ell diu que no hi pensà fins a la fi d'aquell any (és veritat que sembla tractar-se d'un projecte important, però potser és més aviat *Les hores d'amor serenes* o *Rauxes d'angúnia*). Algunes altres dates de la redacció, que consten només en els autògrafs, les he donades en les notes de l'edició present [de les *Obres completes* de Pere Coromines]. Entre les moltes lletres d'aprovació que li valgué el llibre posem en primer lloc una bella i reflexiva carta en català de Felip Pedrell, del 27-I-1909, que ben a contracor hem de deixar inèdita.

De *La vida austera* s'han publicat fins ara traduccions en tres llengües. La castellana, feta per un home tan considerable com Gregorio Martínez Sierra, bons amics, ell i la seva muller, de Pere Coromines i la seva, sortí el 1916 a l'editorial Renacimiento de Madrid. Unamuno pretenia que el traductor fos el mateix escriptor català, Vives sembla que també li aconsellava algú altre, car quan ja es disposava a treballar-hi Martínez Sierra encara Pere Coromines escriu que no ho diguin a Vives. En francès *La vie austère* es va publicar traduïda per Charles Romeu, veguer d'Andorra, el 1923, a la casa Félix Alcan: hi ajudaren amb força gestions i consells dos grans amics de Pere Coromines, Joan Pérez Jorba i l'andorrà David Palmitjavila, i hi havien demostrat interès André Gide, Jean-Auguste Brutails i Jules Romains: els dos darrers coneixien personalment Pere Coromines i hi estaven en relacions amicals; en pagaren les despeses els catalans de París i alguns de Barcelona. L'autor de la traducció italiana, *La vita austera* (Firenze, La Voce, 1925), fou el filòleg i catalanòfil napolità Alfredo Giannini, que hi treballà amb extraordinària diligència i amb moltes consultes a l'autor. Segurament de les tres traduccions és la preparada amb més cura i perícia lingüística, car amb raó es vantava Giannini de ser un bon coneixedor de la nostra i la seva llengua, i amb raó li aconsellava que no acceptés els oferiments de Giardini i de Giuseppe Ravegnani, que sabien menys català que ell. Conserva gran interès literari la correspondència encreuada amb aquest motiu entre Coromines i Giannini.³⁴ Altrament vegeu les opinions de crítics sobre el llibre. 20-X-1909. Cartes de Pompeius Gener amb l'eminent uruguaià Enrique Rodó i amb Pere Coromines sobre *La vida austera*, de les quals no hem pogut veure més que la darrera.

33. Vegeu *Del meu comerç amb Joan Maragall, Obres completes de Pere Coromines*, pp. 1.139-1.141 i 1.161.

34. Cf. *Obres completes* de Pere Coromines, p. 1.675.

L'INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS

Pere Coromines fou un dels membres fundadors d'aquesta institució de la nostra alta cultura. Com és ben sabut es tracta d'una de les creacions més grans, més durables i més fructíferes de Prat de la Riba.³⁵ En fundar l'Institut l'any 1907 es valgué sobretot d'ell i de Josep Pijoan per aconseguir l'ajuda de la gent d'esquerra: radicals i catalanistes esquerrans de la Diputació i de l'Ajuntament. Per a la història de la relació de Prat amb Pere Coromines, és molt valuosa la biografia que escriví d'aquell, i que dol tant d'haver de guardar inèdita; i recordem que des de 1902 (quan gestionava la seva entrada a l'Ajuntament) Coromines gaudia de gran confiança per part d'aquell. Per aquell temps ells dos anaven d'acord en la preparació del Pressupost Extraordinari de Cultura de l'Ajuntament, com ens informa Pere Coromines en *Del meu comerç amb Joan Maragall* (nota 27).

En les seves dues cartes més antigues a Coromines (que corresponen segurament a 1907) Pijoan explica l'hàbil maniobra amb què Prat aconseguí que els radicals creguessin ser ells els qui imposaven la presència de l'esquerrà Coromines a canvi de l'eliminació del regionalista Caselles (una i altra ja admeses per Prat en el seu fur intern); així hi quedaven com a membres, en el pla més antic, Rubió, Pijoan, Miret, Massó, Miquel dels Sants Oliver, Puig i Cadafalch i Coromines; sembla que els altres exigien també una retallada en els recursos de la institució, però que un cop hagué aconseguit que els seus contraris adoptessin com a pròpia la candidatura de Coromines, ell, degué proposar, en qualitat de transacció, una candidatura dels set anomenats més el jurista Guillem Maria de Brocà, altre gran estudiós, i així s'arribà a una institució de vuit membres, tots ells estudiosos i lleials a Catalunya, que era precisament el seu objectiu.³⁶

Des de llavors Pere Coromines fou el tresorer de l'Institut d'Estudis Catalans, i ho restà la major part de la seva vida, però coincidint amb els esforços de Prat, va prestar poderosa ajuda a la creixença i especialització de l'Institut d'Estudis Catalans, quan aquest es dividí el 1911 en tres seccions de set membres cada una: d'Història i Arqueologia (que heretà la majoria dels membres fundadors), de Filologia (on entraren bons amics seus com Fabra, Maragall, Clascar i d'altres) i de Ciències, inclosa la Filosofia (en la qual foren figures cabdals, junt amb ell, altres savis propugnats per tots dos, com Ramon Turró, August Pi i Sunyer, Eugeni d'Ors, Eduard Fontserè, etc.). L'ingrés d'eficients secretaris redactors, que més endavant s'hi convertiren en dirigents, com Jordi Rubió, Ramon d'Alòs i Francesc Martorell, féu d'aquesta gran institució i de la seva puixant biblioteca el centre màxim de la nostra alta cultura i un bell far que Catalunya ja no deixarà mai de projectar envers la ciència de tot el món. Vint anys més tard fou elegit president de la Secció de Ciències —i per tant ho fou, per torn, de tot l'Institut durant molts quadrimestres—, i aquest

35. Per a la història antiga de la nostra acadèmia, vegeu sobretot el volum *L'Institut d'Estudis Catalans: els primers XXV anys*. Em limito a afegir-hi alguns fets referents a Pere Coromines que conec en part per cartes conservades i en part recordo jo mateix.

36. Creat ja l'Institut d'Estudis Catalans en aquesta forma, Pere Coromines, Zulueta, Lluhi i els altres funcionaris i autoritats progressistes de l'Ajuntament, al mateix temps que empenyien el Pressupost Extraordinari de Cultura, intentaven crear una Comissaria Cultural de conjunt en el Municipi, amb grans poders, al cap de la qual volien posar Pijoan; aquest contestà amb una carta del 19-VIII-1909 a Pere Coromines. Però aquest projecte topà amb la mateixa resistència que el Pressupost, resistència que en aquest cas coincidia amb la voluntat de Pijoan de completar els seus estudis a l'Estranger.

càrrec el conservà fins a la seva mort. En el si de l'Institut fundà i presidí la Societat Catalana de Filosofia, i féu o suscità diverses publicacions que detallarem o reeditem més avall [en les *Obres completes* de Pere Coromines], i d'altres que resten en l'*Anuari* d'aquesta Societat (*Les persones polítiques en l'Athenaiôn Politeía*, pp. 17-34).

No fou aquesta l'única forma com participà en l'obra cultural de la Mancomunitat i Generalitat, sinó que va ser, des de la fundació de l'Escola d'Alts Estudis Comercials de la Universitat Nova, el catedràtic de Moneda i Banca, i hi esdevingué més tard el director de la Institució tota. Haurem d'estarnos ací d'historiar aquesta altra obra seva, si bé bona part dels treballs que hi féu es podran ja deduir, d'ací en avall, de la bibliografia que donem [en les *Obres completes* de Pere Coromines].

Després de molts anys de fomentar-ne i guiar-ne la creixença, calgué defensar l'Institut (i la Universitat Industrial) de l'escomesa del Directori i els seus servidors. En sobrevenir aquesta calamitat Rubió i Lluch i ell feren una visita *in extremis* a Alfons Sala per demanar-li respecte per a l'Institut d'Estudis Catalans i la seva grandiosa obra. Restava encara la possibilitat d'un equívoc, i per llevar-la, Pere Coromines, amb l'aprovació de Rubió i els altres membres, dirigí a Sala una carta d'uns 1.200 mots, el dia 4-V-1924: indignada i mesurada apologia de l'Institut d'Estudis Catalans; que en últim terme el mati però que no l'humiliï i deshonri amb una «investigació» feta per gent incompetent. Aquesta doble gestió no fou del tot infructuosa pel que fa a l'Institut d'Estudis Catalans, sí quant a la Universitat Industrial; segueix una altra carta, del 23-VI-1924, dimitint de la càtedra i direcció de l'Escola d'Alts Estudis Comercials i rebutjant per endavant tota compensació imaginable. El 1930 es tornà a obrir l'Escola, llavors amb el nom d'Institut d'Alts Estudis Comercials, i tot seguit Coromines tornà a tenir-hi la seva càtedra i la direcció de la Institució.

Reprenc la història cronològica amb el 1911. En aquest any començà de treballar en la seva versió catalana de Kalidassa (carta al seu germà). 22-I-1911. Discurs a Vilafranca del Penedès sobre la crisi agrària. III-1911. Discurs al Congrés denunciant la corrupció lerrouxista en el municipi de Barcelona. 7-IV-1911. Obté un gran èxit el seu discurs en el Congrés sobre el procés entorn de Francesc Ferrer i Guàrdia, en el qual combat alhora les posicions demagògiques dels lerrouxistes i dels clericals. Pere Coromines no cregué mai en l'orientació de Ferrer ni en l'eficàcia de la seva obra, abrigà també altres dubtes sobre la seva personalitat mentre vivia, però s'horrortzava de la forma com el govern Maura, Lerroux i l'integrisme coincidien a fer d'ell i de Baró els caps de turc de les culpes d'ells tres. Com sempre, anava ben documentat: tenim encara la còpia que ell mateix escriví del procés de Josep Miquel Baró, executat també pels fets de 1909.

27-X-1911. «Els llibres que s'han de comprar», *El Poble Català*: el que serà la Biblioteca de Catalunya, llavors encara només Biblioteca de l'Institut d'Estudis Catalans. Des del principi Coromines posa tot el pes de l'Esquerra, d'*El Poble Català* i de la influència pròpia al servei de la creació d'una biblioteca de grans proporcions, i combat enèrgicament la idea d'acontentar-se amb un aplec de quantia mitjana, obtingut en gran part a base de donatius.

30-X-1911. «El cilici», *El Poble Català* [FaP], roent sarcasme contra Lerroux i els seus.

17-XI-1911. «La Mancomunitat Catalana a Madrid», *El Poble Català* (necessitat de donar suport a Canalejas).

20-XII-1911. Mort de Maragall, terrible cop que afecta profundament

l'escriptor. L'endemà *El Poble Català* publica «Cant terrenal»: «El dol de la Pàtria no té remei», hi escrivia.³⁷

«LES HORES D'AMOR SERENES»

La gènesi d'aquest llibre fou molt llarga. La poesia més antiga data del setembre de 1900, una de les que envià a la seva futura muller en temps del festeig, les quals es conserven en llur primer autògraf i amb els gravats mateixos al dors dels quals les enviava. Per a la cronologia de la redacció d'aquesta obra, vegeu el que l'autor mateix en diu en el prefaci del llibre, i les notes que hi hem posat. Degué arribar a llegir-lo tot o la major part a Maragall, car en *Del meu comerç amb Joan Maragall*³⁸ ens diu que també «passà pel sedàs de Maragall» i en una carta de 1912 al seu germà Alfons posa unes paraules de gran elogi que li'n digué el poeta. Es publicà també a «L'Avenç», en el curs de 1912, i entre moltes altres que conservem li valgué una bella carta de Josep Pijoan del 3-III-1912.

FI DE L'ACCIÓ POLÍTICA

14-I-1912. «Dolça pietat», patètic esforç de darrera hora per evitar els nous afusellaments, *El Poble Català*, FaP, pp. 1.440-1.441.

1-II-1912. Acaba una comunicació de 1.300 mots «Conveniència d'adoptar un ritual per a l'Ensenyança de la Moral a les Escoles», publicada per *Foment i Revista de Educació* del 21-VIII-1912. Havia de llegir-la, ampliada, en el Congrés Internacional d'Éducation Morale que se celebrà a l'Haia, i al qual no pogué assistir perquè coincidí amb la mort de la seva mare.

8-II-1912. «L'ermità regava les cols», *L'Esquella de la Torratxa* (FaP), *Obres completes* de Pere Coromines, pp. 1.457-1.458. Article que marca un moment capital en el seu desengany de «la mala vida del polític»: les traïcions entre els correligionaris, les astúcies deslleials dels altres, quan ja fa temps que no entren diners a la casa i està a punt de néixer-li el sisè fill, comencen a fer-li pensar seriosament si val la pena de continuar sacrificant el benestar de la família i la seva pròpia vocació literària en una empresa que xoca amb obstrucció constant i amb tanta ingratitud.

11-II-1912. «Dóna'm un llibre i et cantaré una cançó», *El Poble Català* [FaP]: demanant llibres per a la biblioteca d'un centre obrer.

10-IV-1912. «Sota el Pi de les Tres Branques», *El Poble Català* [FaP].

Avancen les negociacions per a la creació de la Mancomunitat. Ja el 8-VI-1912 Pere Coromines era el representant català a la Comissió de Diputats que havia de dictaminar el projecte Canalejas:³⁹ en això —com en moltes altres coses— anà sempre d'acord amb Cambó i en perfecta coordinació amb Prat; el 5-VII-1912 aconseguen que el projecte s'aprovi al Congrés amb l'ajuda de Canalejas («s'ha portat com mai cap governant castellà», escriu Pere Coromines), però falta el Senat, sorgeixen nous entrebancs i, per salvar-los, fa altres viatges a Madrid, entre ells el del 17-X.

37. Vegeu *Obres completes* de Pere Coromines, p. 1.169.

38. Vegeu *Del meu comerç amb Joan Maragall*, *Obres completes* de Pere Coromines, p. 1.139a.

39. Vegeu carta d'aquesta data; i *Del meu comerç amb Joan Maragall*, *Obres completes* de Pere Coromines, nota 43.

26-VII-1912. La lluita per a la fortalesa moral, guió de 2.300 mots per a una conferència.

11-VII-1912. «Les conseqüències polítiques de 1714», *El Poble Català* [FaP].

20-25-VIII-1912. Apoplexia i mort de Maria Montanya, la seva mare: justament aquells dies s'havia sabut que el matrimoni Coromines esperava el naixement del setè fill.⁴⁰ Com mostren aquests textos, Pere Coromines passa setmanes de forta crisi sentimental i ideològica, d'on parteixen el germen i les primeres idees de *Jardins de Sant Pol*.

«Estudis sobre el pensament filosòfic dels jueus espanyols a l'edat mitjana», extret dels *Arxius de l'Institut de Ciències*;⁴¹ treball al qual aportà algunes dades valuoses el seu col·lega Miret i Sans (algunes altres que arribaren tard, referents a jueus catalans, les conservem encara inèdites).⁴²

17-VIII-1913. Parlament presidencial dels Jocs Florals de Badalona, *El Poble Català* (uns 1.600 mots): atac al preciosisme afrancesat que envaeix certs sectors de la literatura catalana.

x-1913. «El primer perfum de la renaixença valenciana».

23-x-1913. «No podem perdre però hi podem morir» (en la gran manifestació de la Mancomunitat), *El Poble Català* [FaP].

Sistema chatelusiano: Método para elevar las pensiones, Barcelona, L'Amich del Poble Català, 1914, volum de 236 pp. in 8º, amb un pròleg signat per ell el 16-I-1914: aquest mateix dia escriu una carta dient que ja n'ha escrit cent trenta grans quartilles i n'ha corregit proves però ha de quedar tot imprès el dia 25 (es veu que es degué haver d'ampliar el llibre). Estudi econòmic i actuarial per a l'adaptació a Catalunya del sistema ideat per Frédéric Châtelus, com a modificació de les societats tontines, per a Les Prévoyants de l'Avenir, societat que Châtelus havia fundat a Lió el 1880, i seguit després per una vintena de grans associacions mutualistes. L'associació catalana inspirada en aquest sistema, L'Amich del Poble Català, creada l'any 1904 sense intervenció de Pere Coromines i sobre principis generosos però insostenibles, després d'un curt període de creixença, havent arribat a una amenaçadora situació sense sortida, el cridà al seu si el 1912; gràcies a la reforma calculada per ell en aquest llibre, i per ell preconitzada, es pogué salvar de la liquidació que l'amenaçava i des de llavors funcionà normalment i amb prosperitat. També aconseguí Pere Coromines, amb viatges i gestions, que la Comissaria Oficial d'Assegurances abandonés la seva hostilitat a aquesta empresa i s'avingués a donar-li algun suport. D'ací la necessitat de redactar el llibre en castellà.

13 i 15-II-1914. «Les vinents eleccions», *El Poble Català*, es resigna a una coalició electoral amb els radicals, que havia combatut amb totes les seves forces; encara el 13-III-1913 consentia a fer assegut el viatge nocturn a Madrid, perquè no li donaven *sleeping* si no era posant-lo en el mateix compartiment que Lerroux, amb qui li repugnava el tracte (com explica en carta a la família).

16-II-1914. Fort tropell de salut, amb atacs de vertigen, que de moment prenen per una greu crisi cardíaca. Per consell d'Ignasi Iglésies va a passar quinze dies, a fi de març i primers d'abril, a Sant Pol de Mar, i allí s'enamora del

40. Vegeu el *Calendari de bagatel·les*, *Obres completes* de Pere Coromines, p. 1.628, i carta a Alfons Coromines, que en aquell moment empenia el viatge de retorn de les Filipines (on havia passat més de dos anys treballant a la Tabacalera i hi acabà de perdre la salut).

41. Vegeu *Arxius de l'Institut de Ciències*, any I (1912), números 2 i 3, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 1913, pp. 1-39, in 4º.

42. Vegeu *Obres completes* de Pere Coromines, pp. 1.033 i ss.

poble, del seu paisatge i de la seva gent. Des d'aquell estiu hi lloga una casa vora mar, la mateixa que després comprarà i ampliarà, i on instal·larà part de la seva copiosa biblioteca, sobretot les seccions filosòfiques. Des d'aquell any hi passaran tres mesos d'estiu la major part dels seus, i ell els caps de setmana de tot l'estiu i molts altres de l'any, fins a 1938. Allí escriurà des de llavors la major part dels seus llibres, i Sant Pol es tornarà el seu poble, tant com Barcelona. Altrament ben aviat comencen a estiuejar a Sant Pol molts dels seus més bons amics i parents: Enric Morera (1915...), Amadeu Vives (1917...), Josep Pous i Pagès (1923...), Eduard Fontserè (1921-1922), Alexandre Cardunets i d'altres; també hi foren alguns anys Ignasi Iglésies, Prudenci Bertrana i algun altre, que cronològicament o en altres sentits no coincidiren tant amb ell. De tota manera en els darrers vint-i-cinc anys de la vida de Coromines Sant Pol es convertí en un bell centre de vida estival literària i artística.

14-IV-1914. Pere Coromines aportà una col·laboració activíssima i d'influència decisiva a les gestions de Prat de la Riba per aconseguir l'aprovació de la Mancomunitat, i aquell dia Prat li enviava una carta d'agraïment, que conservem, reconeixent-ho.

10-V-1914 i ss. La seva esposa és a Roma fent un curs Montessori, cosa que ens val una nova sèrie de cartes.

31-V-1914. Discurs a la UFNR: ofereix i prediu la seva dimissió com a líder del partit perquè l'han empès al Pacte de Sant Gervasi, de coalició electoral amb els radicals, i els mateixos després el deserten. (Recordo una conversa amb Claudi Admetlla a la primavera de 1953 en què aquest senyor em digué el mateix; després, però, publicà una versió ben oposada.)

11-VI-1914. Fa que el seu fill Joan li llegeixi cada dia *Jörn Uhl* de Frenssen (que Pere Coromines havia fet traduir per Montoliu), mentre ell es vesteix i esmorza.

16-VI-1914. «La decadència de la política a Barcelona», *El Poble Català* [FaP].⁴³

22-VI-1914. «Les escultures d'En Monegal», uns 1.500 mots, *El Poble Català*.

2-VIII-1914. Esclata la Guerra Gran; els Aliats reculen pertot. El 13-IX comença la Batalla del Marne, primera victòria dels Aliats, que els permeté d'estabilitzar el front. Mentrestant, sense esperar els primers contractemps alemanys, Pere Coromines publica a *El Poble Català* el seu assaig *Per l'amor de França*,⁴⁴ el 9-IX, que és al mateix temps un apassionat panegíric de la cultura i l'esperit francesos i el començament d'una constant campanya d'*El Poble Català* a favor de la causa dels Aliats; el diari organitzà recaptés a favor dels ferits francesos (a benefici dels quals es vengué una edició especial de *Per l'amor de França*,⁴⁵ campanyes encoratjant els voluntaris catalans, publicà molts altres articles francòfils de Pere Coromines (16, 17 i 23-I-1916, etc.) i dels seus col·laboradors, i el Govern francès cregué oportú de publicar una traducció francesa de *Per l'amor de França* en els seus volumets propagandístics «Voix Neutres», però no pensà a reconèixer públicament el seu agraïment per a l'escriptor, com ho féu amb altres adhesions, tardanes i condicionades, repartint cintes d'oficiers i chevaliers o enviant documents laudatoris. Sempre, fins a la fi dels seus dies, Pere Coromines restà el que havia estat tota la vida: un amic

43. Vegeu *Obres completes* de Pere Coromines, pp. 1.458-1.460.

44. Vegeu *Obres completes* de Pere Coromines, pp. 1.461 i ss.

45. Vegeu *Obres completes* de Pere Coromines, p. 1507, nota.

calorós però condicional de l'esperit francès, i un partidari incondicional de l'esperit civil i democràtic a tot el món.

28-XI-1914. Dinar amb Unamuno i dos editors d'obres espanyoles i franceses, a casa de Ruiz Contreras.

La Banque et la Monnaie, conférence faite dans le VIIIe Cours International d'Expansion Commerciale, Barcelona 1914 (opuscle de 26 pp. in 8º, publicat l'any següent).

10-IV-1915. «La Bèlgica llatina», publicat a *Empordà Federal* [FaP].

3-VI-1915. «El problema de les aigües», *El Poble Català* (sobre la compra de les de Dosrius).

5-VIII-1915. «La dansa més bella».46

21-VIII-1915. «Diàleg dels morts», *El Poble Català*, FaP.47

19-IX-1915. «Pi i Margall», *El Poble Català* [FaP], en ocasió de la primera pedra al monument.

Las zonas neutrales como instrumento de la economía nacional, opuscle de 59 pp., Madrid 1915: d'aquesta campanya, en què també féu un paper prominent, formà part, de més a més, l'article «Hablan los catalanes» publicat a *España* de Madrid 11-XI-1915.

14-XII-1915. Primera audició de les *Cançons epigramàtiques* d'Amadeu Vives, a casa del músic, a Madrid, dites per una cantatriu famosa, perquè les sentin privadament Unamuno i Coromines, que n'havia triat la lletra i inspirat la idea al seu amic.

9 i 10-I-1916. «La Tournée de Lucien Guitry», *El Poble Català*. Mogut per un interès cultural però cooperant alhora a l'obra de difusió dels valors de França, el govern de la qual promovia llavors aquests esdeveniments d'art.

10-IV-1916. «La lliçó d'ahir», *El Poble Català*. Ha estat derrotat a les eleccions i renuncia a la seva direcció del partit: reconeix que el poble ha rebutjat la política de coalició amb els radicals començada el febrer de 1914; en fer observar que la derrota és a Barcelona, i no a fora, sembla insinuar que la condemna és sobretot per a la forma com els lerrouxistes es deshonraven a l'Ajuntament.

Cap a 1915. Pròleg al llibre de Rovira i Virgili *Història dels moviments nacionalistes*: elogiós, informatiu i ben estudiat, encara que amb l'autor no foren mai grans amics, i llavors menys.

1916-1918

VI-1916. S'ha retirat, doncs, de la política. I entre altres raons, per distreure's, emprèn un viatge a Mallorca, de caràcter patriòtic i literari però apolític.

3-VII-1916. Acabada l'acció pròpiament política, continua, però, cooperant a Madrid amb els esforços dels catalans. Es conserva còpia d'una carta seva d'aquesta data al cap del Govern, Romanones, reiterant el seu nacionalisme resolut i adherint-se al discurs del seu antic adversari Cambó.

19-X-1916. Emprèn un període de gestions polítiques i parlamentàries per aconseguir la nacionalització dels vells sefardites de Salònica i altres antics jueus

46. Vegeu *Obres completes* de Pere Coromines, pp. 1.470-1.471.

47. Vegeu *Obres completes* de Pere Coromines, pp. 1.471-1.473.

espanyols. D'aquest moment arrenca la seva amistat amb Isaac Carasso⁴⁸ i altres amics i parents d'aquest.

Fi d'hivern 1917. Escriu a Sant Pol una conferència sobre els castellans i llur sentit de la riquesa. Pel març era a Madrid a la Residència d'Estudiants, que la hi havia encarregada, però allí es convertí en tot un cicle. El 25 de març hi acaba d'escriure la segona conferència i el 28 la tercera, que ha anat donant mentrestant a la Sala d'aquell centre, sota el patrocini de la institució. Ell, però, escrivia el 24 a la família que la millor era la primera. Menéndez Pidal i Azorín s'hi interessaven, i empenyen el director Jiménez Fraud perquè la Residència les hi publiqui; d'on resultà el llibre: *El sentimiento de la riqueza en Castilla*, Madrid, 1917, 251 pp. La primera idea d'aquest treball venia de lluny: tot seguit d'acabar la tesi doctoral sobre les idees jurídiques en el Poema del Cid,⁴⁹ el 23-IX-1900, escrivia que tenia fet «el començ d'un llarg treball de psicologia col·lectiva sobre el comunisme espanyol». En el llibre amplià encara les seves dissertacions. Li'n pagaren 750 ptes., per una tirada de 4.000 exemplars.

El 14-VII-1917 ha visitat Unamuno a Salamanca i l'endemà aniran a Zamora. Aquest viatge i les seves conferències de 1922 a Itàlia donaren peu al llibre *Por Castilla adentro*.⁵⁰

Estiu 1917. Des de llavors estiuejarà amb ell a Sant Pol el seu gran amic Amadeu Vives. Fet transcendent per a tots dos. La tertúlia amb els Vives a casa d'aquests és un hàbit que ja no desapareixerà del tot fins a la mort del músic el 2-XII-1932. La col·lecció de les cartes que entre ells s'encreuaren (que guardem completa i dels dos costats), des de la primera, escrita dins el Castell, és una de les correspondències de més densitat intel·lectual que existeixen a Catalunya. Bella intimitat que mai no es torbà fonament i que les mullers de tots dos no feren més que consolidar.

Nova Planta de la Hisenda de Barcelona, extret dels *Arxius de l'Institut de Ciències*, IV, números 5-6, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 1917, pp. 1-24.

Tardor de 1917. Greu crisi de salut. Operat urgentment d'un tumor sota el cap, l'operació reïx, però el deixa atùit unes quantes setmanes: el 10-XI-1917, encara que té obertes en part les ferides, ja és, però, a Bilbao treballant per a la Productora de Forces Motrius d'Emili Riu.

En efecte, acabada la seva intervenció a la política de partit, se sent amb llibertat per col·laborar en negocis i empreses financeres. I entre aquestes figuren en primer pla les d'Emili Riu, el seu gran amic de juvenesa, de qui he parlat sovint en els anys de Montjuïc i de Madrid. Per aquell temps s'anaven concentrant entorn dels salts de La Productora de Forces Motrius, que creà aquest il·lustre financer i polític pallarès per explotar les forces hidroelèctriques de la Vall d'Aran sobretot, en cooperació amb altres capitalistes, en particular els bascos. Ell és conseller jurídic i econòmic de l'empresa. 22-VII-1917: Junta de la Productora a la Pobla de Segur. Sense historiar més aquesta obra, em limito a recordar que fou Pere Coromines qui més tard salvà la Productora amb l'ajuda financera del Banc de Catalunya. El 23-III-1924 s'havia firmat el conveni entre les dues empreses. Per desgràcia Emili Riu acabava de sofrir una embòlia, i son germà Daniel, molt menys amic de Pere Coromines, reconeix que si no s'arriba a signar, Emili n'hauria mort; Pere Coromines tem que ell mateix es matarà

48. Vegeu *Obres completes* de Pere Coromines, pp. 1.255-1.257.

49. Vegeu *supra*.

50. Vegeu *infra*.

perquè no vol abandonar la direcció de l'obra de la seva vida.

L'altra gran empresa d'aquest temps començà també pels últims de la Guerra Gran, amb els seus consells jurídic-financers a Evarist Fàbregues. La Banca Fàbregues i Recasens prosperava ràpidament: Fàbregues tenia temps ha grans propietats rurals en el Camp de Tarragona, però també es féu naviler i així s'enriquí pels anys de la Guerra; Eduard Recasens havia començat essent «corredor d'orella» a la Borsa. Recordem, però, que tots dos foren gent il·lustrada, de tendència progressiva i amb esperit català i aspiracions culturals: ens bastarà al·ludir al poderós suport que dugueren al Teatre Català en el segon i tercer decennis del segle. Pel que fa a llur casa bancària, el 23-VI-1920 es firmava l'escriptura convertint-la en Banc de Catalunya, en el qual Pere Coromines figurava com a secretari del Consell d'Administració. De fet, però, ell fou mirat sempre en aquella casa com l'advocat del Banc i el principal dels seus assessors financers, de qui no es feia gaire cas en la direcció pròpiament bancària de l'entitat.

Mentre hi dominaren els interessos de Fàbregues, i la direcció del Banc esperava una girada política del país cap a una autonomia catalana i una monarquia liberal, el paper de Pere Coromines hi restava alt de fet. A mesura que els interessos de Fàbregues hi perdien terreny i els Recasens hi prosperaven, s'hi féu molt més cas, no sols del germà de Recasens sinó de Losantos, Juaneu, Albó i semblants. Pere Coromines hi restà sempre amb un alt prestigi de ponent i assessor en tècnica bancària, financera i jurídica però a penes res més. Més influència tingué en la creació de la sucursal del Banc a París, la Banque de Catalogne, ja existent des de 1923 o poc abans, però ampliada el 17-IV-1924. Per consell de l'escriptor hi posaren al cap un vell amic d'ell: el crític català Joan Pérez i Jorba, membre ja del grup de «L'Avenç», home actiu que la dirigí amb èxit i aprovació de tothom fins a la seva mort a fi d'agost de 1928; Pere Coromines hi acudí de nou aleshores i la Banque de Catalogne continuà fins a la fi essent un èxit modest dins el conjunt.

Des que el Banc de Catalunya emprèn la seva col·laboració amb la Dictadura ell hi és exclòs de tots els llocs remuneratius, i en particular els que depenen de Tributos Nacionales i altres societats dependents de les dues fonts. Això no impedeix, però, que li encomanin incessantment informes, ponències i consells financers. També la Diputació de Madrid li n'encarrega. Una cosa i altra exigeixen molts viatges a Madrid, per als quals no se li pagaven més que les despeses i mòdics honoraris. Les seves cartes des d'allí, escrites en el terrible juliol de la Villa del Oso, el 6, 14 i 28 del de 1927, i en altres ocasions, parlen dels seus èxits escarrassats i de les promeses, sempre incomplertes, que se li feien. Aturat per una magna «salida de toros», el dia 14, això ens val una animada descripció (amb divertit escarn de la tauromàquia).

El bufet d'advocat pren des de llavors gran volada. Consignem ací els noms dels seus passants successius, a qui hagué d'encomanar de vegades tasques jurídiques i personals delicades: el 21-XI-1914 ho era A. Canals, el 14-VII-1917 P. Viscarri, el 3-II-1921 Salvador Tintoré, cap a 1925 Manuel Andreu, 1928-1930 Josep Vives i Giner, des de llavors el seu propi fill Albert. Per a tots aquells tingué sentiments amistosos (sobretot Viscarri i Andreu), però a cap dels seus passants no confià missions en els afers literaris ni polítics, i menys que a cap, al més durable, Tintoré, de qui és probable que puguem reconèixer algun tret, no gaires, sota la disfressa del Sr. Cabrafiga de *Les llàgrimes de Sant Llorenç*.

VIII-1917. Mor Prat de la Riba, de qui ell fou sempre bon amic i decidit col·laborador, i de qui deixà inèdita una bella i instructiva imatge, a què em

refereixo més amunt. 1917. Assembla de Parlamentaris.

1918. Retirat de la política de partits, tanmateix pren part principal i molt activa en la campanya per a l'Autonomia de Catalunya; tot prestant suport a la gestió dirigida per la Lliga, escriu cartes, viatja, forma part de comissions interpartidistes. L'acció catalana, bastant ben coordinada entre dretes i esquerres, està a punt de dur fruits, que ell hauria pogut explotar en benefici seu privat. Altes esferes, que en aquell moment trontollaven, encarreguen a Emili Riu una missió de sondeig. Ell contesta amb una carta a Riu del 6-XI-1918, de la qual els fills conservem còpia. Refusa la cartera oferta perquè continua essent republicà. Ha consultat prèviament amb Jaume Carner, Evarist Fàbregues i Amadeu Vives. Si fos per aconseguir l'Autonomia estaria, però, disposat a fer-ho tot, fins servir la Monarquia; però caldria que fos un govern amb poder de convocar Corts Constituents; amb un govern Melquiades-Romanones i les Corts actuals, res; passat que hi col·laborés tothom: Lliga i Radicals, o bé Socialistes. L'endemà, 7-XI-1918, en resposta a un telegrama de Riu, li telegrafia «leídas las limitaciones impuestas por García, ni Pedro ni Jaime podrían aceptar»: deu tractar-se de García Prieto («el Cadáver»), Pere Coromines i Jaume Carner. Lerroux li escriu per convocar-lo a una reunió del 12-XI-1918 i ell s'excusa d'anar-hi, amb una carta del dia abans, «por carecer de representación política y vivir alejado de toda fuerza organizada», però exhortant el partit radical a «reconocer sin ambages» els drets que demanava Catalunya. També escriu amb consells a Melquiades, Romanones, Lerroux i Cambó. El primer hi contesta el 12-XII prometent atendre les seves indicacions així que es constitueixin noves Corts «no-caciquiles»; Romanones, cap del Govern, li demana el 28-XII que accepti de figurar com a representant català en la Comissió extra-parlamentària per redactar la ponència d'un projecte de llei d'autonomia que vol fer aprovar el Govern.⁵¹

«LES GRÀCIES DE L'EMPORDÀ»

Les notes que hem posat a la reimpressió d'aquest llibre donen prou llum sobre les versions successives de l'obra en el seu conjunt. A part d'això havia escrit ja abans, en to molt diferent, alguna de les Gràcies; en particular la XX («Els burros de Biure»): de l'episodi culminant (l'entrada dels brocs de la vinya nova) ve a ser una anticipació la descripció més extensa i en castellà «Los vencedores de la Tierra» (uns 1.800 mots) en *El Pueblo* de València, 1901; una altra es conté en un quadernet d'apunts inèdit, que conservem, presos en un viatge a l'Empordà pel maig de 1926, anys després de la publicació del llibre. Aquesta es féu a Barcelona, Francesc Xavier Altés, 1919, 114 pp.; fou a primers d'estiu: López Picó n'acusava rebut el 10-VII. Segueixen altres cartes més interessants i encara més elogioses; notables sobretot la de Josep Sebastià Pons del juny de 1920 («i una altra gràcia de l'Empordà és la prosa de Pere Coromines»),⁵² i la de Rubió i Lluch, del 18-VIII-1919, amb emfàtica lloança de tota l'obra i en particular «la casta prosa amb què l'ha vestida, en la qual ha aconseguit alliberar-se d'aquest llenguatge de motllo, *trop de zèle*, que ara està de guisa, malalt de lèxic i de sintaxi».

51. Part del carteig amb Cambó s'imprimeix a *Obres completes* de Pere Coromines, pp. 1.657 i 1.666.

52. Vegeu *Obres completes* de Pere Coromines, pp. 1.678-1.679.

8-10-VII-1919. En ocasió d'una altra anada a Madrid, viatge al Guadarrama.⁵³

10-23-VII-1919. Viatge per Castella, Lleó, Euskadi, Andalusia i Tànger, amb l'esposa: cartes a Joan Coromines amb impressions molt interessants de Lleó, Sevilla, l'Alhambra i Àfrica.

25-VIII-1919. «Febre d'Or», article financer, redactat per ell i publicat, *La Publicitat*, a tall d'interviu, en català, per exigència seva.

29-XII-1919. Lockout. Afebliment de la posició catalana a Madrid: carta del conservador Amadeu Vives des d'allà aprovant el judici sever de Coromines sobre aquelles tristes discòrdies.

Des de finals d'aquest any, havent descobert els metges que era diabètic, hagué de sotmetre's a un règim sever, del qual ja no es pogué apartar mentre va viure. S'hi prestà amb considerable voluntat i bon humor. Li dolia, però es consolava dient que, en obligar-lo a aquesta disciplina dietètica, li havia estat concedit un prolongament de vida.

«CARTES D'UN VISIONARI»

La primera idea d'aquest llibre degué néixer arran de la seva carta oberta de 12-V-1910, que no s'hi publicà;⁵⁴ les cartes que hi sortiren porten dates des del 2-V-1913 al 20-IV-1920. Tampoc no arribaren a sortir-hi totes les que escriví llavors, i amb aquest caràcter, al seu amic Salvador Albert: es conserva el text d'una altra de 1917 (35 quartilles) que havia de ser la primera de la tercera tongada, i que degué deixar inèdita perquè tocava coses massa espinoses: alt reportatge polític, ideologia robusta, quadro vivaç i ben escrit. Com a llibre, el conjunt sortí el 1921, 277 pp.

1920-1923

17-20-III-1920. Viatge a Suïssa en què visità Ginebra, Berna i algunes altres ciutats del Nord: durà cosa d'una setmana; hi escriví el poema *Apodyterium VII* de *Les termes de Meleagros* i alguns d'*El sortidor tranquil*.

29-VIII-1920. «Pel Lord Mayor de Cork», en ocasió de la mort de Mac-Swiney, publicat en un full volant dels Nacionalistes [FaP].

Primers de febrer de 1921: ràpid viatge per Alemanya (Colònia, el Rin, l'Alster i sobretot Hamburg, 3-II) i a Londres (6 i 7-II): cartes a la família amb impressions tan interessants com concises.

27-II-1921. «Sant Fot-li, patró de la ciutat», *La Publicitat* (pp. 1.474-1.475).

12-VI-1921. *Elogi de les muntanyes*, *Obres completes* de Pere Coromines, pp. 1.509 i ss. («encara el duc a dins» ens escriu Mas i Perera).

Elogi de la civilització catalana, datat el 28-X-1921, llegit dos dies després en el Centre de Lectura de Reus: surt allí com a opuscle el 1921 (*Obres completes* de Pere Coromines, pp. 1.514 i ss.).

Condiciones para el restablecimiento de una par monetaria estable, conferència dada en el City-Bank Club el 3-XII-1921, i publicat com a opuscle de 54 pp. in 12º.

53. Vegeu *infra* sobre *Supèrbia*.

54. Vegeu *supra*.

La sobirania de les persones polítiques. És l'únic fruit que arribà a madurar del llibre en projecte *El sentiment català de la llibertat*, de què parla en l'intercanvi epistolar del 16-IX i 29-X-1902 amb Maragall.⁵⁵ Es publicà primer a la *Miscel·lània Prat de la Riba*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 1921 (1923), pp. 1-63.

17-I-1922. *Xènies en el centenari de Molière.*⁵⁶

Juliol 1922. Viatge per Itàlia amb Joan Coromines. Visitarem Gènova (1-VII), Pisa, Florència (dies 3-5), Bolonya (el 6), Venècia, Roma, Nàpols, Pompeia (el 17) i ascendirem al Vesuvi: museus, monuments, places, paisatges, llibreries. Es delita, coneix gent, i dóna a la Fiera del Libro dues conferències sobre *Il sentimento della realtà nei libri di cavalleria*, d'on eixí el principal assaig del llibre *Por Castilla adentro*, publicat vuit anys més tard; a Gènova visitarem Josep Carner; a Florència férem amistat amb Ezio Levi, S. Beccaria, Américo Castro; a Nàpols amb Alfredo Giannini, que després publicà la millor traducció existent de *La vida austera*. Descriví la visita a Pompeia i el Vesuvi, i la fi de Plini, en una conferència donada a invitació del seu amic Manuel Serra i Moret, un any més tard, a la Biblioteca Popular de Pineda, de la qual es conserva el text inèdit.

13-XII-1922. Mor el seu únic germà Alfons, que amb tanta constància i coratge el defensà quan era a Montjuïc; sempre abnegats animadors l'un de l'altre. També per a Joan Coromines l'oncle fou com un segon pare, i la pèrdua comuna estrenyé encara més el lligam entre pare i fill.

13-IX-1923. Cop d'Estat. «Reprèn la història d'Espanya: es tanca un parèntesi», comentà amb ràpid i immutable judici des del primer dia.

1923. *Les persones polítiques en l'Athenaiôn Politeía.*⁵⁷

26-I-1924. Conferència en el Banc Roma Club sobre les *Causes de la crisi bancària de Barcelona*: text taquigràfic de trenta quartilles.

«A RECÉS DELS TAMARIUS»: CONTES I NOVEL·LES

Com explica Pere Coromines a la «Història d'aquest llibre», el primer projecte d'aquest recull venia de molt lluny: primer se'n digué *Rauxes d'angúnia*. El 15-VIII-1901 ja en devia redactar alguna cosa, car ponderant a la promesa la dificultat d'«escalabornar coses terribles» li deia que ha escrit «un treballet per al llibre: és una pinzellada que amb prou feines omplirà una plana»: es veu, doncs, que ja en parlaven i es deu tractar de *La casa dels podalls* o de *Campaneta la ning-ning*, probablement aquest, tenint en compte un autògraf molt antic que en conservem, i que hi duu el subtítol *Pinzellades*. Per a d'altres dades i dates de la gènesi del recull, ben copioses i concretes les de *La sèptima simfonia* i *La dona lletja*.⁵⁸

Quant a *Supèrbia*, la història d'aquesta novel·leta fou molt llarga i accidentada. El nom de Sindulfo no és inventat ni tret de llibres: per cartes de 1901 veig que era el nom de fonts d'un industrial amb qui hagué de tenir algun tracte a Madrid. El primer germen de la narració fou concebut l'any 1899 en una

55. Vegeu *Obres completes* de Pere Coromines, pp. 1.154-1.155 i nota.

56. Vegeu *Obres completes* de Pere Coromines, pp. 1.521 i ss.

57. Vegeu *supra*, *Institut d'Estudis Catalans*.

58. Vegeu les notes que he posat a cada narració, la nota 12 a *Del meu comerç amb Joan Maragall*, *Obres completes* de Pere Coromines, i el consell que insinuà Maragall en la carta següent.

excursió hivernal pel Guadarrama en companyia dels seus amics Eduardo Marquina, Jiménez de la Espada i algun més, des de Miraflores al Pualar. Llavors degué posar-se a escriure-ho en castellà, car el 23-IX-1900 escriu a la seva promesa que està fent un conte llarg, *La justicia del castellano*, on podem veure un primer esbós del que més tard reprengué en la nostra llengua amb el títol *La secada* (el que duu en un autògraf antic, conservat i més curt), després convertit en *Sindulf el castellà*, per al qual reféu aqueixa excursió els dies 8–10-VII-1919, prenent abundants notes d'ambient, que es guarden inèdites, igual que un diari de l'excursió (8.200 mots, més un quadernet): a contracor hem hagut de deixar-lo inèdit, car és de gran bellesa literària. El 10 ja havia tornat a Miraflores, des d'on explica a la muller com s'està refent de la greu fatiga. Amb el mateix títol acabà la redacció definitiva; i encara calgué canviar el títol, quan intentava publicar-lo junt amb el *Joan Apòstol*, i topà amb la prohibició de 1924. A la fi el llibre sortí a la Impremta Altés el 1925, 247 pp.

«TOMÀS DE BAJALTA»: «SILÈN»

També de preparació llarga, i més complexa que cap. En el pla que havia fet l'any 1902 per a un recull d'històries curtes titulat *Rauxes d'angúnia*, figurava ja el títol d'un conte *El bútxara*; es conserva una portada manuscrita esbossada de mà pròpia, amb aquella data, escalaborns de dibuix i una llista de títols de narracions, entre ells aquest.⁵⁹ Encara que no sabem res més d'aquest bútxara, és possible que ja comencés d'apuntar en la seva imaginació algun germen del que més tard seria la figura de l'estrenu filàntrop. En tot cas la seva primera encarnació fou un bútxara típic, que va descriure en les «Opinions incoherents sobre la Mort», publicades com a article en *El Poble Català* el 1917, que tanta impressió feren ja llavors a Josep Carner⁶⁰ i que acabaren convertint-se en la fi del cap. XII de *Silèn*.⁶¹ En la «Història d'aquest llibre» explica els altres avatars.⁶²

Hi ha encara altres dates importants en la preparació i documentació: l'1-IX-1917 i el 21-IX-1918 va fer sengles excursions a Horsavinyà (on ara resta l'església de Sant Llop) i serra de Montnegre, en companyia del seu fill Joan i algun altre parent, i amb motiu dels pelegrinatges anyals per la festa del Sant: una vegada des de Sant Pol, baixant per Santa Maria de Montnegre, Can Perelló i Can Montsant; l'altra des de Pineda. Hi observà diversos tipus humans i s'amarà del paisatge de la serra; cansat, a la tornada de la segona hagué de pendre els serveis de l'home de la fletxa, que el portà a cavall del seu mul. S'esqueia ser l'antic correu de Francesc Savalls. Si li'n vàrem sentir de coses del capítol carlí aquella tarda, i en visites posteriors a Cal Correu, a la muntanya de Sant Pol! Més endavant, cap a 1922, m'envià a les ruïnes de Roca-rossa, per tal que les hi descrivís i li expliqués l'aspecte de les carenes i sots d'allí cap a Tordera i Hostalric. Sobretot fou molt rica i precisa la documentació recollida en el viatge amb barca Ebre avall, que ja preparava amb cartes conservades del 27 i 29-V-1923, i del qual parlo en la nota 6 a aquest llibre. En fi el volum es publicà a la Llibreria Catalònia amb data de 1925, 262 pp.; en realitat fou el gener del

59. Per a aquesta llista vegeu una nota que he posat a *A recés dels tamarius, Obres completes* de Pere Coromines.

60. Cf. *Obres completes* de Pere Coromines, p. 1.683.

61. *Obres completes* de Pere Coromines, pp. 65-66.

62. *Obres completes* de Pere Coromines, p. 6.

26, car no acabava de corregir les proves del pròleg fins prop del dia 15.⁶³

2 i 24-V-1926. Valuositíssimes cartes crítiques i hermenèutiques d'Amadeu Vives sobre *Tomàs de Bajalta*, que dol tant de no poder incloure en aquest recull.

2-VI-1926. Envia una carta breu a Carles Soldevila planyent-se de silencis (a *La Publicitat*, etc.), en termes velats i incisius d'amargor sense acritud. Joan Sacs tenia més coratge i hi publicà una eloqüent gasetilla el 24-III-1926. El mateix Soldevila reprengué alè i hi escriví una bona postil·la sobre *Jardins de Sant Pol* el 8-V-1927.

6 i 11-VI-1926. «Una nit a la Maison Dorée», *L'Esquella de la Torratxa: la Penya*, i la figura de Ramon Turró.⁶⁴

20-X-1926. *Follies i paisatges*, suite de cinc fragments musicals per Amadeu Vives, amb lletra de Coromines, que li escriví carta en aquesta ocasió i amb aquesta data.

22-XI-1926. «Xènies a propòsit d'una representació de Nausica».⁶⁵

18-XII-1926. «Diàleg dels morts», uns 500 mots, publicat a *La Campana de Gràcia*.⁶⁶

«JARDINS DE SANT POL»

La vetllada a can Vives on l'autor explicà per primera vegada l'antic pla de l'obra, data, com he indicat, del 14-XII-1915.⁶⁷

El manuscrit ja estava encetat en el seu primer pla el 2-IX-1919, en què Ignasi Iglésies, en felicitar-lo per *Les gràcies de l'Empordà*, li preguntava pels *Jardins de Sant Pol*. Abandonat aquell pla, com ell explica a les pp. 795-797, li'n restaren a l'autor diferents narracions i assaigs. Una d'elles fou la que en la primera versió es titulà *El cant del cigne*, i sols pòstumament fou publicada amb el títol *El perfecte dandi*, encapçalant el volum miscel·lani que aparegué a Buenos Aires el 1940 amb aquest títol global. Dues altres, no menys interessants, han aparegut solament quan ja s'acabava la impressió de les *Obres completes* de Pere Coromines: són segurament els dos treballs de més valor literari que n'han restat exclosos (eren al mig d'una carpeta de vells duplicats de l'original). Es tracta de *Mare, avui faig deu anys* (ahora valió com a aportació autobiogràfica) i *L'Aplec de Sant Pau* (uns 2.500 mots), que ja havia sortit el 22-VIII-1926, a la *Revista Llevantina* d'Arenys de Mar, però no es trobava. El 21-I-

63. Vegeu nota 8 a *Silèn*, *Obres completes* de Pere Coromines. L'examen de l'autògraf de *Silèn* indica que (tot i no estar datats) la redacció dels vint capítols procedí cronològicament d'acord amb l'ordre en què van, i el «Pròleg fantasmagòric» sembla ser del mateix temps, si fa no fa, que els primers. Només la «Història d'aquest llibre», datada el 8-XII-1925, és força posterior al darrer capítol, que duu la data de 1-VI del mateix any. En aquest interval no sembla haver refet cap part important del text: hi ha passatges redactats de nou en alguns capítols —sovint dues, tres o quatre pàgines— però sembla que tots són canvis fets ja en el curs de la primera redacció. En aquell mig any és possible que treballés en alguna part dels volums *Joan Apòstol* o *A recés dels tamarius*, però tampoc no escriví llavors cap part considerable d'aquests llibres. Aquest llarg interval de mig any degué obeir simplement al desig de deixar reposar el seu judici abans de lliurar l'obra al públic, conscient com ens diu que ho era que «s'hi jugava tot per tot».

64. Vegeu *Obres completes* de Pere Coromines, pp. 1.478-1.480.

65. *Del meu comerç amb Joan Maragall*, *Obres completes* de Pere Coromines, pp. 1.147-1.451.

66. Continua el que publiquem a *Obres completes* de Pere Coromines, pp. 1.471 i ss.

67. Vegeu *supra*.

1927 acabava la correcció de proves del llibre en el seu pla definitiu i sortia poc després a la Impremta Joan Sallent de Sabadell.

9-XII-1927. «Xaliapin en el “Borís Godunov”», *L'Esquella de la Torratxa*.⁶⁸

«PUTXINEL·LIS»

De la tragèdia se'n digué primer *L'hereu escampa*. Vives, en una carta del 20-X-1926, ja li pregunta «I *L'hereu escampa*?». És clar, doncs, que creia que encara no l'havia escrit i no sabia que li hagués canviat el títol. Recordo, però, que n'havien parlat molt. El 21-V-1927 ja en corregeix les proves, amb el nou títol.

Per a *L'amor traïdor* es documentà llargament. No me n'havia parlat (jo acabava de fer vint anys i ja em llegia ell els capítols que anava escrivint de les altres obres), però em cridà l'atenció de veure-li a les mans, llarg temps, el *Romancerillo* de Milà: cert, més d'un any. El 21-VII-1926 féu una atenta visita al Museu Carnavalet de París, per estudiar-hi indumentària i iconografia de l'època: ens ho descrivia en una carta d'uns 200 mots. Altrament no fou l'única d'aquesta mena de visites a París: el 22-VI-1927 visitava detingudament el Museu Guimet, «Art et Religions d'Orient», amb el comentari agredolç «en surto més occidental que abans d'entrar-hi».

Del 9 al 20-IV-1927, al mateix temps que avança en el *Pigmalió* redacta el prefaci d'aquest llibre, que llavors encara titulava *Titelles i marionetes*. L'obra aparegué al cap de poques setmanes a la Impremta Altés, 249 pp.

Aquesta vegada els aplaudiments foren molts i unànimes. Rebé moltes cartes, entre les quals ens és grat de recordar la de Josep Sebastià Pons sobre «les vostres meravelloses fantasies teatrals... aneu seguint un gran camí»; i alhora li parla d'«aquella precisió lògica i honrada de *Jardins de Sant Pol*, aquell anar i venir de sant Tomàs a Kant, i aquella manera de refrescar els llibres en l'aigua de mar són coses que m'enamoren». *De plaer no n'hi ha mai prou* fou representat amb gran èxit pels catalans de Buenos Aires, sota la direcció de Blanca L. de Seras, pel juliol de 1970, en ocasió de la festa del Centenari de Coromines.

Des del principi havia pensat en una trilogia, on un drama acompanyés la comèdia i la tragèdia. I de fet aquell començà d'escriure'l l'11-XII-1927, *La dama d'Aragó*. Però era després de l'èxit de les altres dues, i potser a causa d'això. La inspiració s'havia esvanit i no passà de poques pàgines (que guardem inèdites).

8-IV-1927. *Fenómenos de crisis y de decadencia [econòmiques] en la situación actual de nuestro país*, conferència donada en català en el Foment del Treball Nacional (publicada com a opuscle castellà de quinze pàgines).

«LA MORT D'EN JOAN APÒSTOL»

Les tres novel·letes que componen el recull tenen cronologia diferent i llarga. De la que li dona nom ja en parla en el prefaci de *La vida austera* (escrit a la tardor de 1908), com d'un projecte semblant al que fou la narració

68. Se'n publiquen extrets a *Obres completes* de Pere Coromines, pp. 1.482-1.483.

publicada, en l'argument, no tant en l'esperit, per al qual havia escrit algun esborrall cap a 1904; el 1924 la novel·leta ja estava redactada i s'imprimí amb text igual, si fa no fa, al present (en conservem les proves); en una carta a l'impressor Altés, el 17-III-1924, es plany de les correccions «filològiques» que un corrector impertinent havia intentat introduir-hi.

De fets semblants als descrits en el cap. III d'aquesta narració l'autor donà altres versions paral·leles però ben diferents d'aquesta: una d'elles és el Pròleg de *Prometeu*; una altra l'havia publicada en castellà a *El Pueblo* de València (5?-II-1900, amb el títol *El vértigo de las multitudes: psicología de la multitud revoltosa* (si bé ací sembla tractar-se del 1^r de maig de 1889 a Barcelona, i a *Prometeu*, de fets de 1893).

De *Reus est mortis*, una primera versió, castellana i un poc més breu, de to un xic diferent, es publicà a *Vida Nueva* de Madrid, el 15-VII-1899 («él mismo me contó su vida, en el Castillo»), i una versió catalana titulada *La passió de Joan Alsina* és coetània de la primera impressió del *Joan Apòstol*. Pressions externes impediren llavors l'aparició de les dues obretes, i en insistir-hi l'autor féu importants modificacions a la segona, l'any 1927.

L'avi dels mussols era més recent en la seva darrera versió, però ja en tenia escrit algun capítol en una primera redacció datada el 30-VIII-1921, de la qual es conserven autògrafes les quartilles 7-12: hi ha canvis importants, i també interessa perquè dona el nom d'Enric Vinagreta al Sèpia, ço que ens permet identificar-ne el model amb un pescador amic de l'autor, home bondados i sentencios, d'interessant llenguatge.⁶⁹ El 15-I-1926 acabava de començar la redacció definitiva.⁷⁰

En fi el recull aparegué a Barcelona, llibreria d'Antoni López El Vell, amb colofó del 6-V-1928, en un volumet de 218 pp.

També aquesta obra trobà bona acollida entre els crítics. Si la col·lecció dels articles que li dedicaren fou menys nombrosa, inclou en canvi estudis de gran penetració i perspicàcia, com el de Domènec Guansé a *La Publicitat*. Per primera vegada s'assenyala aquí el que tant ha subratllat després la crítica: l'originalitat del pla de *L'avi dels mussols* i les possibilitats que obre a la novel·lística moderna aquesta forma de construir una narració. Aquesta i l'aguda ressenya de *Pigmalió* (*La Publicitat*, 4-I-1929) obren la sèrie d'anàlisis que publicà sobre totes les seves obres aquest crític, que influí potser més que cap en l'obra futura de l'autor.

20-I-1928 i 10-I-1930. «Mozart al teatre del Liceu», *L'Esquella de la Torratxa*.⁷¹

16-III-1928. Noble i bondadosa resposta al manifest juvenívol que li ha enviat Lluís Montanyà.

16-IV-1928. Parlament pronunciat a la sessió d'homenatge del «Teatre dels Poetes» a Heinrik Ibsen: sobre la figura del dramaturg i el moviment que l'introduí a Catalunya (memòries sobre la Colla «Foc Nou», «L'Avenç», etc.).

22-V-1928. «Elogi d'En Santiago Russinyol», a *La Nau* (1.800 mots).⁷²

28-VI-1928. Conferència *Els orígens de la Biblioteca Provincial Universitària*, alhora una història de la gran bullanga de 1835 i de la

69. Cf. *Jardins de Sant Pol, Obres completes* de Pere Coromines, p. 806.

70. Vegeu *Silèn, Obres completes* de Pere Coromines, nota 8.

71. Se'n publiquen extrets a *Obres completes* de Pere Coromines, pp. 1.491-1.493.

72. Vegeu *Obres completes* de Pere Coromines, pp. 1.525-1.527.

prepotència monacal que l'havia precedida.⁷³

30-VI-1928. Entrevista amb Miquel Duran de València a *La Veu de Catalunya*, important per a la biografia.⁷⁴

«PIGMALIÓ»

22-I-1927, 26-II i 1-III-1927: n'escrivi a Sant Pol el Pròleg.

9-20-V-1927: cap. 1, 2 i 3, i n'esborralla el 4.⁷⁵

22-X-1927: capítol 15 redactat de nou a Sant Pol (ja començat a Madrid i Barcelona); 29-X i 2-XI: cap. 16; 3-6-IV-1928: cap. 18; 6-8-IV: cap. 19; 11-IV: cap. 20. Del 21 i darrer ja tenia fet des de 1918 el «Sermó de les criatures» i el completà en aquesta primavera.

Tot el volum es publicà el mateix 1928 a la Llibreria Catalònia, 294 pp. A part de les que en publiquem a les pp. 1.690 i ss. [de les *Obres completes* de Pere Coromines], n'hem llegit grans lloances, entre les quals fan de bon recordar la de Nicolau d'Olwer en el seu *Resum de literatura catalana* i un bell anàlisi d'Agustí Escllassans a *La Nau* del 12-I-1929.

1928-1929

Nova crisi de salut: accessos de vòmits i de vertigen. Del 28-VIII al 14-IX-1928, cura d'aigües a Vichy, que ens val una sèrie de cartes de considerable valor literari: sessions teatrals, llibres, viatges; no perd l'ocasió de visitar Glozel, d'on torna, com hi va anar, convençut del frau.

28-X i 9-XII-1928. «Les perspectives actuals de la novel·la», *La Publicitat*.⁷⁶

1927-29. President de l'Ateneu Barcelonès. En la sessió inaugural dels dos cursos llegeix les dues conferències *Estudis carlins* i *L'esperit de finesa*, que aplegà després en el volum *Revisió de valors del S. XIX*. En aquella es preveia una nit de crits i bastonades, amb els carlins que hi assistien preparats: per poc no acabà en abraçades, en veure ells la comprensió amb què els tractava i l'estudi que hi duia fet: fins el *Correo Catalán* reportà la conferència amb satisfacció i en to objectiu (4-XII-1927). Especialment lúcida i elogiós fou el comentari que hi dedicà Josep Pla, *La Publicitat*, 1-XII. En aquest període presidencial hi organitzà també un cicle d'importants *Conferències filosòfiques*: n'hi hagué set, donades des del març al juliol de 1928, per les més altes mentalitats de Catalunya (Jaume Serra i Hünter, Mirabén, Josep Farran i Mayoral, Joaquim Xirau, Ramon Roquer, Tomàs Carreras Artau i August Pi i Sunyer). També havia demanat la col·laboració del pare Miquel d'Esplugues i d'algun altre estudiós eclesiàstic. Els escriví, amb aquest objecte, nobles cartes, plenes de veneració i d'eloqüents raons, i el pare Miquel hi contestà en el mateix to d'amistosa simpatia i evident desig d'acceptar, però amb la reserva d'una consulta prèvia; feta aquesta, a algú que no es precisa, seguí ben aviat

73. Vegeu *Obres completes* de Pere Coromines, pp. 1.485-1.486.

74. Vegeu *supra*.

75. Per a la cronologia de les obres disposem en aquest període d'un diari esquemàtic, que anà fent, de 1927 al 1929, titulat *Llibre de Sant Pol de Mar*, amb alguna llacuna important, com la que ve ací.

76. Se'n publiquen extrets a *Obres completes* de Pere Coromines, pp. 1.487-1.491.

dissortadament una negativa, redactada amb evident recança. Les conferències es publicaren el 1930 en un volum de 243 pp., precedit d'un pròleg de XVI pp. per Pere Coromines (20-VI-1930).

9-IX-1928. *Xènies, abans d'una representació de Fructidor*, opuscle de 14 pp.⁷⁷

El mes següent en moria l'autor, el seu gran amic de joventut Ignasi Iglésies, lligam al qual restaren sempre fidels tots dos. Durant els tres anys següents va deixar escrit, i llest per publicar, tot un llibre sobre la figura i l'art d'Iglésies. Havia de contenir, ultra els tres assaigs que publiquem a les pp. 1.533-1542 [de les *Obres completes* de Pere Coromines], un panegíric breu que llegí a l'Ateneu el 18-XII-1928 i un llarg estudi *El teatre de l'Ignasi Iglésies segons Els Vells*, d'unes seixanta quartilles, datat 3-IV-1931, que conservem inèdits.

28-IV-1929. Carta a Maria Teresa Vernet sobre *Eulàlia*: animadores notes crítiques.

11-VI-1929. Visita Zuric, on estudien els seus fills Joan i Jordi.

«LES LLÀGRIMES DE SANT LLORENÇ»

El període de gestació d'aquesta novel·la no fou curt. El coneixement dels fets reals que la inspiraren —conta en el pròleg— datava de la primavera de 1917. Potser àdhuc fou un poc abans, car en una carta del 29-III-1917 a la seva muller li deia «lo de la senyoreta Vidal ja ho podeu pagar si no té remei»; però no és gens segur que no sigui una altra senyoreta del mateix nom: de tota manera no es pot tractar de lliçons de piano a les meves germanes, car aquestes no començaren fins cap a 1923, i la senyoreta Antonina Quinquer (que ve a ser la Joanina de la novel·la) em digué el 1965 que fou ella la que, després de llegir un llibre de Pere Coromines, conduí la seva amiga Maria a demanar-li que la dirigís com a advocat. De tota manera les gestions legals ja estaven molt avançades el 5-VII-1919, en què Pere Coromines escriu des de Madrid, on ha anat amb Maria Vidal a pendre declaració a la vella criada. Aviat la interessada mateixa i la seva amiga l'animaren i col·laboraren en el projecte d'escriure una novel·la inspirada en la història de Maria.

Coincidint amb aquella data, conservem un escrit de trenta-cinc quartilles, redactat des del 7-VII fins al 10-IX-1919, en què va esborrallant diversos plans i arguments: llavors el drama dels adúlter figurava en primer pla, i no pas com un teló de fons, suggerit hàbilment però mai visible del tot; Maria i el seu jove enamorat havien de morir el 1914 en els camps de batalla francesos, ella com a infermera; així ens ho explicava encara en una carta des de Mulhouse el 12-III-1920. Quant al títol de l'obra, fou primer *Maria, la filla de l'amor adúlter*, després *Fonoll marí* (que jo també recordo haver-li sentit), però el 1919 ja s'anava decidint pel definitiu. Aquest assaig conserva encara utilitat per a la interpretació d'alguns passatges del llibre i per estudiar la tècnica novel·lística de l'autor.

En començà la redacció definitiva en la segona meitat de 1928. El 25-I-1929 ja era en el capítol de sor Esperança. Del 10 al 13-II acabava la primera part i encetava la segona, i del 17 al 19-III n'escrivia trenta-cinc quartilles.

Les notes autobiogràfiques de la protagonista real en part es conserven.

77. Vegeu *Obres completes* de Pere Coromines, pp. 1.528-1.532.

També d'altres de la seva amiga Antonina sobre Maria. Confrontant-les amb la segona part de l'obra («Memorial de la Maria») es veu que aquesta part no és d'elles, si bé l'autor s'inspirà en llurs notes i fins en tragué afortunades idees i expressions. Sortí a ca l'Antoni López El Vell, 1929, 324 pp.

8-18-IX-1929. Viatge a Viena (i a Budapest i Suïssa). Se'n conserva el *Diari* (tot ell impressions i escalaborns literaris, de bell estil), en un quadern inèdit de dues-centes seixanta-quatre petites pàgines, amb dibuixos esquemàtics (igual que en els diaris que escriví de Canàries, Amèrica, Màlaga, la Diàspora, etc.).⁷⁸

30-XI-1929. «Francesc Layret, home de lleis», a *La Campana de Gràcia*: amb motiu del IX aniversari de l'assassinat, sobre el paper de Layret en defensa del Pressupost Extraordinari de Cultura de l'Ajuntament.⁷⁹ Per al meu pare Layret fou un bon amic, no sols correligionari. Record inesborrable el de la seva cara trista, donant la mà al fill adolescent, serè darrera el fèretre, mentre una salvatge càrrega de cavalleria, desembeinats els sabres, dispersava la resta del seguici.

2-X-1929. Mort de Lluhí i Rissech: carta de condol al fill fent història de la relació entre ells dos, molt valuosa per a la biografia. Es conserven una vintena de cartes d'aquell a Pere Coromines, des del 10-VII-1909 al 20-V-1914 sobre la direcció del partit i qüestions culturals, la de 18-X-1910 important per a la qüestió de les aigües de Barcelona.

20-X-1929: «Usandizaga: Las Golondrinas», *L'Esquella de la Torratxa*, uns 1.000 mots.

2-XI-1929 i 28-II-1930. Importants cartes financeres a Eduard Recasens (es conserven senceres): tocs d'alarma i de crida al seny davant la gran crisi nord-americana de 1929 i la d'estabilització de la pesseta. Veu venir des de vint mesos abans la caiguda del Banc: cal extremar dràsticament la prudència en el descompte de lletres, evitar de totes passades noves emissions, etc. Pel que diu de Juaneu, de Losantos i de Recasens mateix, és visible que no fan gran cas de les seves amonestacions. Generosament comenta la indignació que ha provocat en el Bolsín el nomenament de Calvo Sotelo com a assessor del Banc: «La indignació real no és perquè m'han tret a mi sinó que el record de la nostra actuació passada feia versemblant una reincidència que podia enemistar el Banc de Catalunya amb la consciència pública.» L'havien sacrificat per agradar i encara els defensava: allò era ja el passat, i el que ara el preocupava era el futur.

«POR CASTILLA ADENTRO»

El llibre estava ja llest per a la impressió, en la seva forma actual, des de 1924 i fins abans: en una carta, indatada però de 1922, Amadeu Vives li suggeria l'editor madrileny Caro Raggio; ell i Baroja actuaren d'intermediaris. Caro Raggio, però, l'hi retingué captiu, per por de la Dictadura, sense dir clar el que passava, fins a 1930. L'autor s'hagué de servir de Vives i altres amics per rescatar-lo, entre ells Eduardo Marquina, que li escriví sobre l'afer cartes conservades del 26-II i 18-IV d'aquest any. De la gènesi dels assaigs aplegats en aquest recull he donat clarícies a propòsit dels viatges a Salamanca (VII-1917) i a

78. Se'n publiquen breus extrems a *Obres completes* de Pere Coromines, pp. 1.599-1.606.

79. Vegeu *supra*.

Itàlia (VII-1922). En l'estudi *La realidad en los libros de caballerías*, que havia usat per a la conferència de 1922, l'autor tornà a treballar, publicat ja el volum, en ampliar-lo per a la conferència que donà el 8-XII-1930 a Columbia University, Nova York (després de l'estada a Cuba): se'n conserva un guió de vint-i-dues pàgines, molt detallat i amb cites noves.

El volum es publicà el 1930 a Madrid, C. I. A. P., 324 pp. (2.ª ed., junt amb *El sentimiento de la riqueza en Castilla*, Màrius Aguilar, 1951).

24-I-1930. «La mort del cigne», *L'Esquella de la Torratxa*.⁸⁰

23-III-1930. «Missatge de l'Ateneu Barcelonès als intel·lectuals castellans», *La Publicitat*: l'enviava ell com a president, en ocasió de l'ambaixada d'aquests; cordial, però recalcant que calia fer més que visites de circumstàncies.

11 al 20-V i 20-27-VII-1930. Dos viatges a les Canàries (Tenerife i Gran Canària) per muntar-hi una sucursal del Banc de Catalunya. En queda un diari inèdit, de considerable interès literari i humà (unes cent vuitanta quartilles), unes quantes cartes (i uns versos de circumstàncies perquè Recasens no li retalli més els honoraris).

27-VI-1930. Parlament en l'Homenatge a Mistral (només el reportatge de *La Veu de Catalunya*).

19-IX-1930. Davant l'amenaça de retirar la seva col·laboració, ja escrita anys abans, a l'homenatge al gran crític Teófilo Braga, la comissió portuguesa la publicà en català i renuncia a donar-la en traducció castellana.⁸¹

VIATGE A AMÈRICA

Per donar a l'Havana un cicle de conferències a la Institución Hispano-Cubana de Cultura, presidida pel gran humanista i il·lustre savi cubà Fernando Ortiz. Surt de Barcelona el 5-X-1930, acompanyat de la seva filla i secretària Maria, la bibliotecària. Desembarquen a l'Havana el 19-X. Heus aquí els títols, i dates de les conferències (hi he afegit alguna altra de les tesis cabdals, però a penes cal dir que les idees que hi descabdellà foren moltes més):

I, 26-X-1930. *La última cultura mediterránea se inicia en Provenza en el siglo XII y llega a su pleno desarrollo en la Italia del siglo XV. Preludio de un renacimiento mediterráneo.*

II, 29-X. *Los campos de soberanía y las nacionalidades. El hombre internacional es literatura.*

III, 2-XI. *Período histórico de la organización. Nuevo contrato social.*

IV, 5-XI. *El sentimiento de la riqueza en la psicología de los pueblos.*

V, 9-XI. *La psicología del romanticismo. Restauración de lo feo como motivo estético.*

VI, 12-XI. *La vuelta al desnudo.*

VII, 16-XI. *El sentimiento humano de inmortalidad.*

VIII, 19-XI. *Una lección de geometría en el mar. De las señas del pescador al sistema de referencia en la geometría analítica.*

IX, 21-XI. *Necesidad racional de lo absoluto.*

X, 23-XI. *El hombre andante de nuestro tiempo.*

80. Vegeu *Obres completes* de Pere Coromines, pp. 1.493-1.494.

81. Vegeu *Obres completes* de Pere Coromines, pp. 1.475-1.478.

Totes les conferències obtingueren un gran èxit, i despertaren gran interès en la intel·lectualitat i en tota la gent cultivada, si bé la I i la VII atragueren més públic que cap. Donà també conferències en alguna altra ciutat, com Sagua la Grande. Féu moltes coneixences noves i refermà antigues amistats. Visità tota l'illa. El seu diari de Cuba i de tot el camí, amb una observació sagacíssima de totes les terres travessades, és una obra mestra d'estil, colorit, sensibilitat i pensament: per desgràcia no n'hem pogut incloure en les *Obres completes* de Pere Coromines més que breus extrets (pp. 1.607-1.623), i tanmateix bastaran per rellevar-me de donar més detalls, cronològics i d'altres, d'aquest moment de la seva vida.

Resumeixo concisament la resta del viatge. Embarcats de nou el 25-XI, es dirigeixen a la Florida, i dóna dues conferències a Tampa el 26 i el 28, diferents de les anteriors si bé incorporant-hi trossos d'algunes d'elles. S'aturen dos dies a Washington, i dotze a Nova York, on havia estat convidat a dissertar per la Universitat Colúmbia sobre els llibres de cavalleria i el sentiment de la realitat en llur manera de veure el món, a iniciativa de Federico de Onís i sota l'ègida de Gilbert Murray. I del 12 al 23-XII feren el viatge de tornada a Catalunya. La visita de Nova York, Washington i la Florida omple la darrera part del seu Diari d'Amèrica: el to hi canvia pregonament però l'interès hi pren encara una línia ascendent.

Del text de les conferències de Cuba no existeixen autògrafs complets però sí guions autògrafs, i uns altres de molt detallats, que a trossos es converteixen en un text complet: són de mà de Maria Coromines, a la qual els dictà l'escriptor, en part durant el viatge per l'Atlàntic; junt amb acurats reportatges del *Diario de la Marina* i dels altres grans diaris havaners (tot plegat enquadernat en quatre grossos volums) permetran fàcilment una reconstitució completa no sols de les idees sinó àdhuc del text de les deu dissertacions, el dia que es publiquin les *Obres completes* de Pere Coromines en llengua castellana.

23-I-1931. Homenatge a Pere Coromines. Acte solemne a Barcelona, on pren part tota la plana major de la vida intel·lectual barcelonina i amb ampla participació de nivells més populars. Brillant sopar, ofert amb un discurs d'Amadeu Hurtado, amb tota la sòbria elegant eloqüència de la seva paraula. El tot Barcelona s'hi declarà en coral acord, i encara més en un punt cabdal: l'escriptor ha obert camí a l'alta cultura catalana en un esforç d'expansió pel Nou Món, i la Diàspora de 1939 haurà de resultar-ne un poc menys dura per a alguns dels nostres intel·lectuals.

6-III-1931. «Conxita Supervia», *L'Esquella de la Torratxa*.⁸²

Apologia de Barcelona: El que hem de fer de la Ciutat, conferència donada en el Círcol Artístic, datada el 8-III-1931 i publicada com a opuscle de trenta-nou pàgines el mateix any.⁸³

82. Se'n publiquen extrets a *Obres completes* de Pere Coromines, p. 1.495.

83. Vegeu *Obres completes* de Pere Coromines, pp. 1.543 i ss.

LA REPÚBLICA I L'ESTATUT

14-IV-1931. Proclamació de la República. El *Calendari de bagatel·les* dona una visió personal, acolorida, perceptiva, objectivíssima, de les observacions que féu en aquesta jornada, i també molt instructiva pel que fa a l'estat d'esperit d'ell.⁸⁴

Ell personalment no n'havia d'esperar beneficis privats, i la seva modesta fortuna en va patir. Tampoc no estava gaire segur de l'èxit, menys encara de la consolidació. Però una altra cosa eren les perspectives per a la causa catalana i democràtica, i en això no hi cabia titubeig. Tot seguit acudí a la cita de Macià. I pel seu compte començà immediatament a pendre iniciatives. El primer acte és immediat:

16-IV-1931. Carta a Raimon d'Abadal exhortant-lo perquè faci que la Lliga i *La Veu de Catalunya* abandonin l'actitud d'espectadores i s'apartin de la política errada de Cambó.

21 i 25-V-1931. Macià emprèn d'escriure-li: no sols el necessita com a diputat sinó que per al Partit li convé que no sigui a Barcelona sinó al Pallars (i després serà a Lleida).

16-19-VI-1931. Redacten a Núria el projecte d'Estatut de Catalunya: Jaume Carner, Martí Esteve, Antoni Xirau, Rafel Campalans i ell, amb Millàs Raurell com a secretari (en el número de setembre de 1932 d'*El País* de Lleida ell publicà els seus records d'aquells dies transcendents). Quasi sense altres retocs que alguns aportats a Barcelona per Macià i per Hurtado, aquest fou el text plebiscitat per Catalunya; ell també, l'1-VII-1931, hi féu fer alguns pocs canvis: el més important fou que hi constés l'oficialitat de la llengua catalana, que a Núria s'havia decidit, per insistència de Campalans, deixar enlaire, però a Barcelona Pere Coromines aconseguí imposar-se amb l'ajuda d'altres, si bé admetent que per a les relacions amb la República fossin oficials totes dues llengües (diari íntim de Pere Coromines, en aquesta data): així fou possible la transacció final a les Corts, oficialitat del català a dins i del castellà sol per a la relació exterior.

6-VII-1931. Crisi i liquidació del Banc de Catalunya. Nit terrible, que el troba sol a Barcelona. Amb aquesta data anota en el seu diari íntim: «D'ençà de l'any 25, quan després de redactar els Estatuts del Banc de Crèdit Local d'Espanya, P. de R. no va permetre que jo fos nomenat conseller ("y que vaya firmando Pere Coromines" deia) que vaig ésser eliminat de totes les societats filials creades pel Banc.» Això no el privà d'enviar a Eduard Recasens les cartes resumides a dalt i d'altres que conservem, predient-li el que passaria si no se seguien els dictàmens de la seva tècnica bancària, d'intimar-li una prudència reforçada ni de subscriure 67.000 ptes. per salvar el Banc *in extremis* quan ja rodolava, de les quals pagà encara les 46.000 darreres durant la liquidació. El 27-VII la Junta d'Accionistes li donà les gràcies de tota la seva obra dins el Banc, per aclamació («ni una mirada hostil»).

L'endemà mateix de caure el llamp, dia 7, presenta la dimissió a Macià de l'acta de diputat, però el president cuita a dissuadir-l'en. Per a la família poca cosa ha canviat: treballaven tots i seguiran treballant. Per a ell, però, s'ha esvaït l'esperança d'una vellesa amb ocis literaris. En arribar a Madrid per a les Corts, deixa el Palace Hotel per la Pensión Palacio.

30-VII-1931. Gran èxit de la seva conferència a l'Ateneu sobre les Finances

84. Vegeu *Obres completes* de Pere Coromines, pp. 1.632-1.635.

de l'Estatut.

2-VIII-1931. Plebiscit de l'Estatut.

18-IX-1931. Les primeres impressions del diari íntim, en fer cap a Madrid per a les Constituents, no són dolentes.

24-IX-1931. Gran èxit del seu discurs econòmic a les Corts, on fins Indalecio Prieto s'adhereix al seu triomf. Val a dir que ho prepara i fa seguir de dues cartes (22-IX i 14-X) perquè el bilbaí no prengui les seves interpellacions com una revenja pel cop del Banc de Catalunya: «Front únic davant l'Estranger entorn del Ministre de Finances»; privadament no li plany objeccions orientadores al projecte de Llei d'ordenació bancària.

Elogi del paisatge català, parlament presidencial dels Jocs Florals de Girona, datat el 19-X-1931 i publicat com a opuscle de vint-i-set pàgines per La Revista, Barcelona 1932.

29-XI-1931. Conferència econòmica a Màlaga (gira entorn de la defensa de la pesseta, i va preparant l'opinió popular per al «huevo» de l'Estatut de Catalunya, les finances): text taquigràfic que resta inèdit, igual que el diari literari-artístic i personal del seu viatge (uns 11.000 mots aquest). Per aquests dies fou nomenat vocal de la Junta Interventora de Canvis, junt amb Flores de Lemus, Carabias, etc.

Interpretació del vuitcents català. Fou llegit primer en francès com a conferència, el 17-II-1932, en la Fundació Cambó de l'Institut d'Histoire de l'Art de la Universitat de París. Conservem inèdit el text francès; la versió catalana, feta per l'autor mateix, la publicà com a llibre La Revista el 1933. La firma en aquest duu la data 10-II-1932, però en el dietari consta que l'escriví des del 17 al 27-III-1933: aquella deu ser la data de la redacció original en francès, i aquesta, la de la versió catalana.⁸⁵

30-V-1932. «Paral·lel entre les negociacions per a la Mancomunitat i una gran setmana de maig de 1932» en el diari *La Rambla* (després dels discursos comprensius d'Ossorio i d'Azaña i de l'hostil de Sánchez Román).

6-VI-1932. Conferència a l'Ateneo de Madrid: *Los tópicos contra el Estatuto de Cataluña*.

11-18-VI-1932. Combat les exorbitants exigències del milionari Plandiura per cedir la seva col·lecció a un preu molt més alt que el que li ha costat.

«PINA, LA ITALIANA DEL DÀNCING»

En l'autògraf de la novel·la, que ocupa just un quadern de cent cinquanta pàgines i de 7,5 x 13,5 cm., falta només la «Història d'aquest llibre», i duu aquest colofó: «aquesta novel·leta, començada a Madrid per distreure els ocis que em deixava la discussió de l'Estatut de Catalunya, fou continuada els dies de festa a Sant Pol i acabada a Vichy el 12-VIII-1932». L'havia començada el 15-VI però no li va posar títol fins el 22, i el 3-VII n'estava escrivint el cap. III. El llarg pròleg l'escriví més tard, però tot plegat aparegué ja com a llibre de l'editorial Proa l'any 1933. Em pregunto si a la idea d'escriure la novel·la en el petit quadern no pogué contribuir la perspectiva d'esperes vagatives i possiblement llargues, en el curs de les negociacions d'entre bastidors, en llocs desavinents per redactar en quartilles, esperes en les quals pot ser molt útil de no impacientar-se (recordem que Pere Coromines no fumava ni bevia però com a

85. Vegeu *Obres completes* de Pere Coromines, pp. 1.113-1.134.

passió sí que tenia la d'escriure).

Ben cert que aquesta «Història d'aquest llibre» és rigorosament verídica, però això no vol dir que la primera idea d'aquesta narració vagi sorgir en ell aleshores. Recordo perfectament que cap a 1919 o 1920, quan explicava a casa dels Vives el primer pla de *Jardins de Sant Pol*, l'argument d'una de les novel·les que pensava intercalar-hi (com la que després fou *El perfecte dandi*) era la història d'uns amors que, havent començat en un pla merament sensual de llibertinatge, s'havien anat espiritualitzant fins a convertir-se en un amor total de les dues ànimes. Va explicar aquest pla un parell de vegades en presència meva, per aquell temps, i no li'n vaig tornar a sentir parlar mai més. Però el meu record és perfectament precís, i em sembla que ací hem de reconèixer la primera idea de Pina.

1-17-VIII-1932. Viatge pel sud de França (Nimes, Vichy), amb motiu d'una cura d'aigües. En queda un valuós diari literari i íntim inèdit. El 19-VIII ja és a Madrid, llest per a la batalla. Des d'ací el diari es torna polític, de gran importància històrica per a les negociacions prolongades i debatudíssimes entorn de les Finances de l'Estatut, en les quals ell duu la veu catalana, i que acaben reeixint gràcies a la seva tenaç habilitat, amb l'ajuda d'Azaña, Carner, Bello, i a desgrat de l'obstrucció Besteiro-Alba i de la negligència d'alguns correligionaris de l'Esquerra.

1-IX. Havent triomfat finalment l'article 16, clau de volta de les Finances i de tot l'Estatut, aquest és ja aprovat el 9-IX sense gaire més fatig.

20-X-1932. Llarga carta política a Macià propugnant candidatura única de «totes les forces democràtiques». Era el fruit de reunions dels cinc vells polítics republicans que s'havien aplegat en el grup de l'Entesa Republicana per col·laborar amb Macià. La conservem redactada de mà d'ell; i després de llargues deliberacions, amb acord considerable però parcial, havien de firmar-la tots cinc, però ell trobava que hi posaven massa condicions, i els altres, que eren massa poques. Acabaren Hurtado i ell posant-se d'acord per discrepar amistosament i per adherir-se Hurtado a Acció Catalana i ell a l'Esquerra, decidits, però, a obrar per a la unió de tots. Des d'aquell moment Carner i Gubern comencen a treballar en profit privat, i Bastardas es va allunyant discretament del perillós escenari.

24-X-1932 i 2-XI-1932. Cartes a Humbert Torres: que no el posin a la candidatura de Lleida i li deixin mans lliures per guanyar diners en el bufet i poder saldar més de pressa el deute contret en l'intent de salvació *in extremis* del Banc de Catalunya. Tot i que el jutge de la liquidació li fa a saber que ell és l'únic conseller del Banc que no havia fet retirades extraordinàries els darrers dies.

2-IX-4-XII-1932. El dietari íntim deixa de ser un diari, però el substitueix un resum d'aquest període, en 1.200 mots, de gran importància històrico-política dins l'Esquerra: ell desdenyarà de defensar el fruit personal dels seus afanys contra els atacs deslleials de Gubern i Lluhí i contra la rivalitat del seu amic Carner.

4-XII-1932. Mor a Madrid Amadeu Vives d'un atac de miocarditis. Traslats per a ell incomparable. Traslladat el difunt a Barcelona, després de *L'emigrant*, l'Orfeó Català entona l'oratori que Vives havia escrit expressament, el 1912, per a l'enterrament de la mare de Coromines.⁸⁶ La defensa de

86. Vegeu l'article necrològic d'aquest a *Obres completes* de Pere Coromines, pp. 1.495-1.497 i

l'autonomia i una infinitat d'obligacions peremptòries li impediren d'escriure una biografia més complerta: és una pèrdua irreparable. Hi ha en aquest article una frase que podria donar lloc a un malentès, que ell no hauria deixat de llevar. Allí on parla de la lluita del seu amic «per superar els defectes d'una cultura deficient» no hauria deixat d'aclarir que aquesta lluita fou coronada per un magnífic triomf. Les lectures de Vives havien estat vastíssimes, i s'estenien a zones del pensament ben allunyades de l'art o de l'estètica. És curiós de notar, per exemple, que si Macaulay va acabar per ser per a mi un assagista predilecte ho dec a estímuls que em venien d'ell i no pas del meu pare. I recordem els tresors de pensament que ens va llegar en els seus dos llibres *Sofia* i *L'entusiasme és la sal de l'ànima*.

Volum *L'Institut d'Estudis Catalans en els seus primers 25 anys*. Conté diversos passatges inspirats o escrits per ell, especialment pp. 221-224.

Febrer-Desembre de 1933: Conseller de Justícia i Dret de la Generalitat, fins a la mort de Macià.

«PROMETEU»

18-VII-1931. Dotze dies després del cop terrible del Banc de Catalunya, ja ha reaccionat i comença a redactar *Prometeu*. El 25 acaba el Pròleg.

3-VIII-1931. Acaba el cap. I l'endemà del Plebiscit.

17-VIII. Comença el cap. II. Des d'ací, absorbit per les tasques de defensa de l'Estatut, suspèn el seu dietari i no pot reprendre'l fins el 5-VI-1932, però prossegueix, adesiara, la redacció del llibre.

IX i X-1932. Escriu els cap. 8-12 en dues estades de cinc més cinc dies a Sant Pol. El romboll polític interromp la redacció de l'obra, però la reprèn el 13-IV-1933, i en poques setmanes acaba la darrera part de la trilogia, el dia 1.⁸⁷ Es publicà el 1934 a la Llibreria Catalònia.

El 14 i 15-IV-1933, reunit dalt del Tibidabo amb els consellers Pi Sunyer, Mies i Selves preparant la Llei de contractes de conreu; acaba de redactar-la ell l'1-V. Aquest mateix dia *La Vanguardia* publica el seu article «La revolució agrària en Catalunya».⁸⁸

9-VII-1933. «La Justícia per a Catalunya», *La Humanitat*.⁸⁹

11-IX-1933. Com a conseller de la Generalitat redacta i signa el Decret que regula l'ús de la llengua catalana en els tribunals.

25-XII-1933. Mort de Macià. 30-XII-1933 i 25-XII-1934. «El retrat del senyor Macià», «L'home real i el Macià immanent».⁹⁰

Gener de 1934. Deixa de ser conseller de la Generalitat.

3-II-1934. Atac de flebitis, mal del qual ja no es refarà del tot.

6-V-1934. Discurs contra la pena de mort.

7-27-VIII-1934. Cura d'aigües a Bagnoles (Normandia) per alleujar-se de

nota p. 1507.

87. Vegeu la nota del dietari que publiquem a *Obres completes* de Pere Coromines, p. 1.635.

88. Cf. els discursos de febrer i novembre d'aquest any, *Obres completes* de Pere Coromines, pp. 1.567-1.570.

89. Vegeu *Obres completes* de Pere Coromines, pp. 1.498-1.499.

90. Vegeu *Obres completes* de Pere Coromines, pp. 1.500-1.503.

la flebitis, que havia de retenir-lo immòbil a casa mentre retrunyien els canons del 19 de juliol. Ho aprofita per a un viatge literari (al Mont-Saint-Michel i altres indrets), i per a la redacció del discurs del Museu de Montjuïc, que acabà a Sant Pol el 21-IX. Aquest fou inaugurat alguns dies més tard sota la seva presidència, i el discurs es publicà poc després com un opuscle de quinze pàgines.⁹¹

6-19-XI-1934. *Eusebi Planas*: uns 2.200 mots de text redactat i publicable, més una munió de dades biogràfiques i artístiques, que recull de primera mà sobre el robust dibuixant i il·lustrador, i que guardem inèdites.

A la primavera de 1934 veus interessades han recordat la liquidació del Banc de Catalunya, en el moment en què tothom anava a votar-lo president del Tribunal de Cassació, i ell va retirar-se (així fou com aquesta presidència quedà abandonada l'endemà mateix del 19 de juliol).

Des de primers d'any el nou president decidí prescindir d'ell com a conseller de Justícia de la Generalitat, i la cura amb què preparava una concòrdia de darrera hora entre rabassaires i isidros quedà frustrada. Desaconsellava l'alçament del 6 d'octubre, però segueix sense vacil·lar. I es troba des de llavors duent el pòndol principal del partit junt amb Carles Pi i Sunyer, amb qui anaren sempre d'acord.

Són d'un interès excepcional els seus dietaris d'aquest temps, en part molt amplis i explícits, que dol de no poder extractar. Eloquent sobretot la història de la decisiva visita als penals de Santa Maria i de Cartagena, en què ell i Pi arribaren just a temps per desfer les intrigues dels aprofitadors, que intentaven crear un malentès entre el president i els moderats. Completa aquesta acció amb la campanya electoral, que culmina en el discurs del 7-XII-1935 a l'Ateneu Obrer del Districte V. No és estrany, doncs, que el 16-II-1936 fos elegit a Barcelona per més de 200.000 vots. Figura, però, sempre entre els moderats i conciliadors mentre dura la pau, i serveix la guerra quan aquesta és imposada als catalans, sense acollir-se a un fàcil exili, ni abans ni després de l'hemiplegia que li va costar l'hivern terrible de 1938.

Anaren venint encara quatre obres literàries d'alguna importància entre les que arribà a completar, però les obligacions polítiques s'havien fet cada cop més imperioses. Sobretot la Comissió Mixta per al Traspàs de Serveis i aplicació de les Finances de l'Estatut es tornà molt absorbent des de 1933 i 1934: els seus col·legues i els dos governs l'en volien fer vicepresident, però ell preferí que fossin catalans el secretari (Rafael Closas, deixeble seu a l'Escola d'Alts Estudis Comercials) i president el valencià Esplà: ell durà el pes principal dels càlculs i de la palestra amb els representants centrals, al mateix temps que es feia càrrec de la Presidència del Consell d'Estat de la República (v-1936); d'altra banda, el 13-III-1936, en obrir-se les Corts a Madrid, el fan cap de la Minoria d'Esquerra Catalana, on en col·laboració amb Companys i Nicolau, aconsegueix aplegar, amb l'ERC, Acció Catalana i tots els diputats socialistes i obreristes (llevat de l'únic comunista).

91. Vegeu *Obres completes* de Pere Coromines, pp. 1.571-1.574.

«DEL MEU COMERÇ AMB JOAN MARAGALL»

Publicat com a llibre de La Revista el 1935. La redacció de les notes que posà a l'intercanvi epistolar és d'aquest any;⁹² els dos assaigs, que es publiquen a *Obres completes* de Pere Coromines,⁹³ són de 1930 i 1926; la bellíssima elegia a Ribes és de l'estiu del 1935.

«LES TERMES DE MELEAGROS»

Els poemes d'aquest volum foren escrits en èpoques molt diverses, des de 1920 fins a 1937, i alguns fins i tot foren compostos o refets en els anys següents. Algunes dates precises que trobo en els autògrafs: *Apodyterium VII* compost el març de 1920 en el viatge a Suïssa; *Proemi del Dr. Throsdekòniam* 28-XII-1922 (¿data suposada o real?); *Tepidarium XXXI*, 14-VIII-1930; *Caldarium XXVIII*, 1930; *Tepidarium XIV*, 13-IX-1933. Ell mateix compilà diversos manuscrits del conjunt de l'obra, entorn de 1937 els dos darrers, però n'hi ha d'anteriors, més parcials. La primera edició del llibre es publicà l'any 1967 (Casa del Llibre) amb notes de Joan Coromines i amb una portada gravada segons un dibuix del mateix Pere Coromines; conté també, pp. 143-147, un repertori de variants que no reproduïm a *Obres completes* de Pere Coromines.

TRADUCCIÓ DE TERENCE

La hi encarregà la Fundació Bernat Metge l'agost de 1922, i s'hi anà preparant amb gran constància fins a la publicació del volum I, en l'any 1936. L'hi ajudaren els seus fills Joan i Hortènsia, però fou sempre ell qui decidí en definitiva. Comprèn *Àndria* i *El botxí de si mateix (Heautontimorumenos)*. Els altres volums els enlestí Joan Coromines (en els anys 1954-1957), però ell havia deixat esborralls complets i introduccions per a *Formió* i *L'eunuc*, molt arrodonits ja els d'aquest: en un i altre treballà a París el 1938 i 1939. Per a més informació, vegeu els quatre volums mateixos. En la primera fase de la preparació hi ajudà molt el seu amic i admirable humanista Joaquim Balcells, mestre inoblidable de Joan Coromines i d'Hortènsia.

«EL PERFECTE DANDI»

Volum miscel·lani pòstum (Buenos Aires 1940). Format per:

La novel·leta del mateix nom, de la qual ja s'ha parlat a propòsit de *Jardins de Sant Pol*. La darrera versió data de 1933 (segons el prefaci del volum).

Recordo que m'havia ensenyat diverses vegades la figura de l'elegant que va servir de model per al seu Robert Biarnès. Era pels anys trenta que se'l solia veure sovint a la sortida d'aquell cafè. No sé si hi havia conversat gaire però el personatge era dels que criden l'atenció.

La Rambla, començada el 1937 i acabada després de l'hemiplegia.

92. Cf. la darrera nota d'ell.

93. Vegeu *Obres completes* de Pere Coromines, pp. 1.137-1.147 i 1.147-1.451.

Xènies en el centenari de Frederic Soler, 1938, potser cap a l'estiu, car en acabar-les es proposava fer-ne comprovacions en un viatge a Barcelona, que realitzà pel setembre.

Diari de la diàspora. En començà la redacció a la primavera de 1938, i el darrer fragment l'escribí sis dies abans de morir. Es conserva sencer i és molt més llarg: a la resta, inèdita, plena tota ella d'emoció per al biògraf, no hi manquen molts altres bocins d'alt interès ideològic i literari.

En fi, dues peces més breus: *La batalla de Mont-roig*, 1938, a base de notes preses el maig de 1926 a Biure; i *Meditació en les tenebres*, gener de 1934, redactat en castellà per a un llibre projectat per la C. I. A. P. de Madrid, que no arribà a escriure.⁹⁴

19 de juliol de 1936. El sorprèn sol a casa seva, car els fills i l'esposa són dispersos: a Madrid fent o preparant oposicions, al Pallars la muller refent-se dels seus mals, a Sant Pol els altres, descansant pel diumenge; a ell el rebé a casa la flebitis. Bona descripció d'aquest dramàtic moment de la seva vida, en el llibret de Josep Pous i Pagès, *Pere Coromines i el seu temps* (Barcelona, 1969, 97 pp., ja publicat a la *Revista de Catalunya* el 1940): estudi molt bo i just en els anys de la República, no tant en el judici polític i periodístic de l'època d'*El Poble Català*, ni en el concepte literari. Cal tenir present que Pous és un novel·lista de tècnica oposada, poc comprensiu envers el qui té una visió més complexa i inquiridora dels mòbils d'altri; home coratjós i nobilíssim, però d'un entusiasme monocorde, i proveït, per la sort, d'una modesta fortuna, que li féu possible una vida més assossegada.

En el dietari, descripció commovedora de la ciutat, així que pot sortir, i dels interiors de la Generalitat, després d'una nit de vetlla i pernabatre. Però un nou atac flebític el reté al llit des del 21 al 28 del mes, on compila una història dels fets del 19 i d'aquells dies.

28-VII-1936. Nomenat comissari general de Museus de Catalunya.

19-X-1936. Al·locució radiada als catalans d'Amèrica, explicant i exhortant.

Febrer i març de 1937. Passa una vintena de dies a Olot redactant un assaig en francès *Origines, splendeur et décadence de l'art catalan du moyen âge* (uns 10.000 mots, datat 10-III), i un altre en català *L'art català medieval en el Museu* (1.900 mots, 23-II), que guardem inèdits. El primer el donà com a conferència en el Château de Maisons-Laffitte, afores de París, durant l'exposició d'art català salvat de la guerra.

7-VII-1937. Acaba «La tràgica fi de Miguel de Unamuno», publicat llavors a la *Revista de Catalunya* i després en traduccions castellana i francesa. Aquesta, publicada en el *Bulletin Hispanique* de Bordeus (pp. 68-76) forma part de l'edició de la *Correspondència entre Unamuno i Pere Coromines*, que s'hi publicà, amb notes i un epíleg de Joan Coromines (vol. LXI, 386-436; LXII, 43-77).

31-VIII-8-IX-1937. Conferència de la Union Interparlementaire a París. Ell hi és cap de la delegació espanyola, i aconsegueix desbaratar-hi les intrigues d'Estelrich i parar els cops dels italians. En resta un elegant discurs en francès (23 pp.) i una «relación» de 52 pp., tan eficient com enginyosa. D'interès literari són sobretot les concises i malicioses descripcions de les *dramatis personae*.

94. A les *Obres completes* de Pere Coromines es publiquen separadament, pp. 595-597 i 1.237-1.239.

Elegia de València. L'escriví a València la vigília de la retirada del Govern a Barcelona, a fi de 1937. Aparegué com a opuscle de catorze pàgines, acabat d'imprimir el 30-VI-1938 a París.⁹⁵

«VIDA D'EN PEP DE LA TENORA»

Començà d'escriure la conferència *A la recerca d'En Pep Ventura* el 25-I-1928, i després passà molts anys aplegant dades i documentant-se. Encara que restà incompleta va publicar-se com a llibre de l'editorial Bàrcino, per cura de Josep Maria de Casacuberta i Joan Coromines, el 1953.⁹⁶

Quan a la seva traducció de *Vikramórvaçi* de Kalidassa, encetada com hem vist ja el 1911, va ser refeta totalment per Joan Coromines cinquanta anys més tard, i publicada per Francesc de Borja Moll i Josep Maria Llompart, en qualitat d'aportació de Mallorca a la celebració del Centenari del nostre escriptor, l'any 1970.

El 6-I-1938 aterrat per un atac d'hemiplegia. Tot seguit començà la lluita per a la reeducació: primer la de la llengua, que reïx tot seguit, després la del cos, que progressa a poc a poc, però es veu interrompuda per la manca dels corrents elèctrics que li aplicaven, quan Barcelona es queda quasi sense electricitat des d'abril de 1938 (primera Batalla de l'Ebre). Llavors els metges i la família l'obliguen a instal·lar-se en els afores de París, primer a Maisons-Laffitte, després a Auteuil, a la fi a Chatou. Sempre més caminà amb un bastó, escriví i s'observà: sabia molt objectivament la mena de treballs que podia seguir fent sense minva de qualitat; solament la lletra es feia difícil d'entendre. Els que haurien perdut es negà a escriure'ls des de llavors. Féu encara un parell de viatges a Barcelona per votar al Parlament i dur els afers del Consell d'Estat. És commovedor l'adéu a Catalunya el gener de 1939, en el *Diari de la diàspora*. A mitjan octubre, quaranta dies després de declarada la Guerra Mundial, s'embarcava amb l'esposa i cinc fills en el *Massília* i desembarcava a Buenos Aires el 5 de novembre. Encara allí aconseguí que s'unissin els dos grups de Catalans de l'Argentina. Altrament vegeu la història dels darrers dies en aquell *Diari*.

Havent-se-li declarat bruscament apendicitis, operat tot seguit, però ja amb inflamació del peritoni, morí, dos dies després, en la matinada del primer de desembre de 1939.

20 de desembre de 1971

95. Vegeu *Obres completes* de Pere Coromines, pp. 1.395-1.398.

96. Per a la resta de la cronologia, vegeu les notes de *Vida d'en Pep de la Tenora*, *Obres completes* de Pere Coromines, pp. 1.193 i ss.